

УКРАЇНСЬКА МОВА

11

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Київ
«Грамота»
2019

Умовні позначення:

	— спостереження;		— тлумачний словник;
	— ключ-відповідь;		— культура слова;
	— тестові завдання;		— домашнє завдання;
	— творче завдання;		— матеріали мережі Інтернет.

Авраменко О.

Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. — К. : Грамота, 2019. — с. : іл.

ISBN

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української мови для 11 класу (2017, рівень стандарту).

У виданні подано теоретичний матеріал, що стосується норм сучасної української літературної мови, вивчення якого спрямоване на уникнення морфологічних, синтаксичних, пунктуаційних і стилістичних помилок. Велику увагу приділено практичній риторичі, опанування основ якої має забезпечити вироблення в учнів навичок виступати публічно.

Видання містить додатковий цікавий та важливий матеріал із мовних тонкощів, подолання суржикових елементів, збагачення словника тощо.

Підручник сприятиме формуванню в учнів ключових і предметних компетентностей. Зокрема, у видання інтегровано матеріали мережі Інтернет з експрес-уроками для розвитку мовної компетентності учнів.

Дорогі учні!

В 11 класі ви будете повторювати й поглиблювати знання про вивчені раніше мовні норми — морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні й стилістичні. Знання цих норм, дотримання їх в усному та писемному мовленні, уроки практичної риторики сприятимуть формуванню у вас умінь і навичок для реалізації себе в дорослому житті, допоможуть стати носіями культури свого народу. Послуговуючись досконалою українською мовою, ви зможете переконати співрозмовника, повести колектив за собою, заспокоїти близьку людину, досягти успіхів і здійснити свої мрії. Адже без української мови життя людини не повноцінне.

Матеріал підручника розподілено на параграфи (усього — 60), кожен з яких має чітку й типову будову: вправа для спостереження, теоретичні відомості, тренувальні вправи, інформація з культури мовлення й домашнє завдання. Як відомо, після завершення навчання в школі на вас чекає серйозне випробування — зовнішнє незалежне оцінювання з української мови та літератури. З огляду на це пропонуємо вам багато тестових завдань у форматі ЗНО (у кожному параграфі їх по 10).

Творчі завдання сприятимуть виробленню текстотворчих умінь і навичок, розвиватимуть ключові компетентності — уміння послуговуватися відповідними мовними ресурсами в різних життєвих ситуаціях. Дуже важливу роль має відіграти рубрика «Культура слова», що містить відомості з грамотного наголошування слів і правильних мовних кліше.

Сподіваємося, що яскраві ілюстрації, таблиці, матеріали мережі Інтернет (рубрика з логотипом YouTube) зроблять процес вивчення мови цікавим і захопливим. Успіхів!

Автор

§ 1. МОВНА СТІЙКІСТЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

На рецепції в готелі «Чернігів»:

- Добрий день, я забронював номер у вашому готелі на дві доби.
- Здравствуйте. Назовите Вашу фамилию.
- Андрей Веселовский.
- Заполните анкету...

A. Хто більш мовно стійкий — працівник готелю чи клієнт?

B. Чи зобов'язаний представник сфери послуг спілкуватися тією мовою, якою послугується клієнт?

B. Чи можна, на вашу думку, таку мовну ситуацію вважати проблемною?

Українська мова протягом останніх трьохсот років зазнавала утисків та обмежень: указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою (1720), указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії (1763), Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876), постанови радянської влади про переведення українських шкіл на російську мову навчання та ін. З огляду на це й на відсутність державності на українських землях українці почали втрачати свою *мовну стійкість*, що загрожує українській мові зникненням.

Мовна стійкість — намір і поведінка особистості чи групи людей, спрямовані на послідовне й неухильне користування в щоденному спілкуванні певною мовою, незалежно від того, якою мовою послугується співрозмовник.

Мовну стійкість живлять чотири головні *джерела*:

- національна традиція (історична пам'ять народу);
- національна свідомість і солідарність;
- національна культура (духовна та матеріальна);
- національний мир і співпраця з іншими етносами, які живуть на території відповідного народу.

Стійкість до вживання української мови називають **українськомовною стійкістю**.

Рівень українськомовної стійкості досить низький порівняно з російськомовною стійкістю в Україні, про що свідчать наукові дослідження: 83 % молодих киян при звертанні до них українською також відповідають українською, але при звертанні до них російською мовою 90 % починають вживати російську.

- 2.** Прочитайте тексти й визначте, про яке джерело, що живить мовну стійкість, у кожному з них ідеться.

I. Шведська адміністрація та шведська наука у XVIII ст. констатували неперспективність шведської мови та прогнозували швидке її зникнення. Пропонували витіснити фінську мову у Фінляндії, замінивши її шведською, а для потреб лінгвістичної науки влаштувати своєрідний музей просто неба, зберігши кілька фінськомовних повітів десь біля Полярного кола, на кордоні з Лапландією. З виданням Е. Ленротом у 1835 р. «Калевали» розпочинається небачений розквіт фінської мови й культури. «Калевала» стала невичерпним джерелом для фінської літератури, образотворчого мистецтва та музики. Її впливу відразу зазнали й інші літератури світу.

II. Після зруйнування Єрусалимського храму (70 р. н. е.) і придушення повстання Бар Кохби (132–135 рр. н. е.) римська влада остаточно вигнала євреїв з їхньої землі, позбавивши національної держави й території. Іврит як розмовна мова існував до V–VI ст. н. е., після чого в повсякденні цю мову не вживали. Наприкінці XIX ст. за прикладом мовознавця Е. бен Єгуди, який перетворив іврит на розмовну мову своєї родини, іврит у побуті почали вживати переселенці в Палестині. Нині в Ізраїлі іврит є мовою понад трьох мільйонів осіб (*О. Ткаченко*).

III. Процес відродження чеської мови був досить тривалим — 100–150 років. Після того як чеські землі на тривалий час потрапили до складу Австрійської імперії Габсбургів, згодом Австро-Угорської імперії, чеська мова була обмежена в повсякденному житті, нею користувалося здебільшого сільське населення. Мовою освіти, документації, владного апарату стала німецька мова. Після скасування кріпацтва в останній третині XVIII ст. до міст, що були майже німецькомовними, прибуває сільське чеськомовне населення. Починає поступово формуватися інтелігенція й дрібна буржуазія, які мислять чеською мовою. Процес «чехізації» перетворився на рух за культурно-політичну автономію чехів — «Народне відродження», кульмінацією якого стала революція 1848 р. Активне впровадження чеської мови призвело й до політичних ризиків. Чеський та німецький народи відокремилися один від одного на основі мовної ідентифікації. На території Чехословаччини проживало три мільйони німців, для яких поширення чеської мови стало випробуванням. Невдоволення судетських німців, серед інших причин і мовною політикою Праги, використала нацистська Німеччина для анексії Судетів. Чехи відродили свою мову, вивчення якої є обов'язковим для всіх жителів країни й іноземців, які претендують на чеське громадянство (*За М. Голобродською*).

- 3.** Дайте відповіді на запитання.

- A.** Більшою українськомовною стійкістю характеризуються українці Східної чи Західної України?
B. З чим пов'язана така відмінність?
B. Сформулюйте практичні поради щодо зміцнення українськомовної стійкості людини.

- 4.** Прочитайте тексти й визначте приклади українськомовної стійкості.

- I.** Штовхаюсь я; аж землячок,
 Спасибі, признався,
 З циновими гудзиками:
 «Де ты здесь узялся?»
 «З України». — «Так як же ти
 Й говорить не вмєш
 По-здешнему?» — «Ба ні, — кажу, —
 Говорить умію,
 Та не хочу». — «Экой чудак!»...
Т. Шевченко. «Сон» («У всякого своя доля...»)

II. Кухлик

Дід прийшов із села, ходить по столиці.
Має гроші — не мина жодної крамниці.

Попросив він:

— Покажіть кухлик, той що скраю.

Продавщиця:

— Што? Чево? Я не панімаю.

— Кухлик, люба, покажіть, той, що збоку смужка.

— Да какой же кухлік здесь, если это кружка!

Дід у руки кухлик взяв і нахмурих брови:

— В Україні живете й не знаєте мови...

Продавщиця теж була гостра та бідова:

— У меня есть свой язык, ні к чему мне мова.

І сказав їй мудрий дід:

— Цим пишатися не слід,

Бо якраз така біда в моєї корови:

Має, бідна, языка — і не знає мови!

П. Глазовий

III. Я до 23 років українською взагалі майже не розмовляв, а потім зрозумів: це моя мова. Цікаво, що деякі знайомі зі старого життя й досі кажуть: «Сьогоднішній Фома несправжній, а отой давній — справжній, бо й говорив, і писав пісні російською». Багато людей, коли я тільки почав розмовляти українською, підсміювалися з мене, адже тоді я ще не вмів розмовляти хорошою літературною мовою, мені бракувало багатьох слів, хоча й мав у школі п'ятірку з української мови та літератури. Але крок за кроком — і досяг своєї мети. Це зовсім не складно» (*Фома, вокаліст гурту «Мандри»*).

5. Прочитайте текст і виконайте тестові завдання.

Бути собою

(1–8) **МОВНА ВВІЧЛИВІСТЬ.** «Відповідати тією самою мовою, якою до тебе звертаються, — ознака ввічливості», — методично повторювали вчителі в школі. Ми вирости дуже гречними й спілкуємося з російськомовними колегами, друзями й просто перехожими їхньою мовою. Ніби інакше вони нас не розуміють. А українська — це для особливих випадків: у когось — для дому, ще в когось — для офіційних заходів. Звичайно, якою мовою, де й з ким говорити — особиста справа кожного. Тільки в масштабах країни мовна нестійкість є загрозою: якщо кожен українець виявлятиме свою «ввічливість» до російськомовних, хто ж тоді говоритиме українською? Навіть вихованість має межу.

(9–20) **ВАЖІЛЬ ПЕРЕМІКАННЯ.** Оксану Поліщук із Житомира до свідомого вибору української мови підштовхнув молодший брат. Тоді вона навчалась у восьмому класі й з друзями спілкувалася лише російською. Рідна — залишалася для батьків і вчителів. «Якось почувши, як я розмовляю з подругою, брат заявив: “Ми не українці”. Я запитала, чому він так думає — і п'ятирічна дитина відповіла: “Бо ти й люди на вулиці говорите російською”. Це зачепило за живе», — згадує Оксана. Відтоді, щоразу вживаючи «общепонятний», дівчина почувалася зрадницею, тож вирішила цього більше не робити. Спочатку було важко, однокласники дивувалися й висміювали. Лунали фрази на кшталт «не прикальвайся», «говори нормально». Але мене підтримали батьки й учителі історії та української мови. Щоправда,

до закінчення школи я так і залишилася білою вороною. Але мене це вже не хвилювало, мала інші цінності й пріоритети», — розповідає теперішня випускниця факультету української філології.

(21–32) Публічні люди, відомі всій країні як українськомовні, свого часу теж «перестрибували» з мови на мову. Співачка й письменниця Ірена Карпа часто відвідувала бабусю в Черкасах, хоч і жила з батьками в Яремчому. «Я дуже добре знаю цю ситуацію, коли вдома говориш українською, а виходиш на вулицю й починаєш “штокать”, — каже вона. — Так тривало, аж доки тато не закликав до серйозної розмови. Вивів на балкон і сказав: “А ти можеш і на вулиці говорити українською? Тебе ж усе одно розуміють. Продовжуй бути собою”. Мені це прохання тоді здалося дуже дивним», — згадує лідерка гурту «Qагpa». Спочатку, дотримуючись поради, вона почувалася некомфортно. Але вже під час наступного приїзду говорила лише українською. «Це не створювало жодних проблем. Навпаки, батьки моїх подруг почали ставити мене їм за приклад», — каже Ірена.

(33–41) ВІД СЕБЕ ДО СЕБЕ. Хтось вибирає російську, бо вважає, що це створює кращі перспективи розвитку або робить його крутішим в очах оточення. А хтось — українську. «Коли бачиш жалюгідні приклади мовної мімікрії, це додає впевненості. Логічно в державі, яка називається Україна, потрібно говорити українською», — зазначає Ірена Карпа. Вона радить шукати позитивні приклади й орієнтуватися на них: «Для мене такою є Саша Сальцова, яка українською говорить і пише прекрасні тексти. Кожній черговій фіфі, котра заявляє: “Я не розумію українського”, — вона відповідає: “Нічого, вивчиш”». Та й чоловік Ірени, американець, який своєю українською часто епатує російськомовних, доводить: це можливо й важливо.

(42–50) «ПЕРЕЗАВАНТАЖИТИ» КРАЇНУ. «У національній країні двомовність на державному рівні — це завжди небезпечна ситуація через загрозу її розколу. Більшість європейських держав формувалися на базі однієї мови, створеної на її основі культури й усвідомлення населенням спільної історичної пам'яті», — наголошує мовознавець Лариса Масенко. Ці три компоненти обов'язково мають бути, щоб утвердилася сильна національна держава. Оскільки ми отримали русифіковану країну, необхідна мовна політика, яка насамперед захищала б державну мову й сприяла її поширенню. «Основне завдання — за допомогою освіти виховати нові покоління, відійти від двомовності й, зрештою, через одне-два покоління нормалізувати ситуацію», — зауважує професорка (За А. Каленською, «Тиждень. UA»).

1. Слово *гречними* (рядок 3) можна замінити на синонім

- А освіченими
Б ввічливими

- В упередженими
Г поміркованими

2. Слово *ввічливість* узято в лапки (рядок 7), щоб

- А позначити його як цитату
Б виокремити його інтонаційно
В наголосити на його важливості
Г надати йому іронічного звучання

3. У тексті розповідається про те, що над зміцненням своєї українськомовної стійкості працювали

- А Оксана Поліщук і Лариса Масенко
Б Ірена Карпа й Саша Сальцова
В Лариса Масенко й Саша Сальцова
Г Ірена Карпа й Оксана Поліщук

4. Мовна мімікрія (*рядок 35*) тут означає
- А перехід у спілкуванні на російську мову
 - Б перехід у спілкуванні на українську мову
 - В приховування свого соціального походження
 - Г дотримання закону про мови в суспільному житті
5. Заголовком до тексту стали слова
- А Ірени Карпи
 - Б Оксани Поліщук
 - В Лариси Масенко
 - Г Анни Каленської
6. Підзаголовок **ВАЖІЛЬ ПЕРЕМИКАННЯ** (*рядок 9*)
- А розкриває проблему ставлення оточення до людей, які змінили мову спілкування
 - Б має на меті переконати читача зміцнювати українськомовну стійкість
 - В наголошує на факторах, що впливають на зміцнення мовної стійкості
 - Г окреслює мовні труднощі, що виникають у сімейному колі
7. Засобом міжфразового зв'язку останніх двох речень другого абзаца (*рядки 17–20*) є
- А лексичний повтор
 - Б вставне слово
 - В сполучник
 - Г синонім
8. Лариса Масенко вважає, що українськомовній стійкості сприятимуть усі фактори, **ОКРІМ**
- А виховання нових поколінь за допомогою освіти
 - Б потужної державної мовної політики
 - В усвідомлення спільної історичної пам'яті
 - Г вибору тієї мови, що більш перспективна
9. Про вирішальну роль фактора національної самоідентифікації у виробленні мовної стійкості йдеться в тій частині тексту, що має підзаголовок
- А Мовна ввічливість
 - Б Важіль перемикавання
 - В Від себе до себе
 - Г «Перезавантажити» країну
10. У тексті **НЕМАЄ** мікротеми про мовну стійкість
- А підлітків і молоді
 - Б публічних людей
 - В українських родин
 - Г політичної верхівки
11. Зневажливий відтінок має слово
- А крутішим (*рядок 34*)
 - Б жалюгідні (*рядок 35*)
 - В фіфі (*рядок 38*)
 - Г епатує (*рядок 40*)
12. Стиль тексту
- А науковий
 - Б розмовний
 - В публіцистичний
 - Г офіційно-діловий

- 6.** Перегляньте фрагмент інтерв'ю з артисткою Ірмою Вітовською (4 хв 5 с) і виконайте завдання.

Ірма Вітовська: українська мова й самозбереження нації

- A.** Про яке джерело, що живить мовну стійкість, розповіла Ірма Вітовська?
- Б.** Визначте помилки, які допустили учасники телепередачі.
- В.** Напишіть поради, як зміцнювати українськомовну стійкість у сучасній Україні.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дові́дник, промі́жок, цінні́к, тому́, кіломе́тр.

- Б.** Вивчіть правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
україномовний
природній
зворотній
получається
говорити на українській мові

ПРАВИЛЬНО
українськомовний
природний
зворотний
виходить
говорити українською мовою

- 7.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Якось, повертаючись додому із зимової вакації в Карпатах, у купе потяга «Івано-Франківськ–Дніпро» моїми сусідами було троє хлопців з Франківщини, які прямували на схід на роботу. Вони спілкувалися між собою українською, однак лише між собою. Коли повз гурт пробігала молода провідниця, один із хлопців звернувся до неї російською: «Извините, а когда вы откроете туалет, чтобы можно было вымыть руки?» Несподіване вживання російської мови було для нього настільки природним і звичним, що ніхто не звернув на це уваги. Здається, з усіх присутніх тільки мені цей маневр видався позбавленим логіки й необхідності, тож я запитав про мотиви вживання російської. «Вона не розуміє української мови», — відказав він спокійно й упевнено.

Те, що наша провідниця розуміла державну мову, я переконався, коли заходив до вагона. Але в цій ситуації не це головне. Важливо те, що ні хлопець, ні його друзі не бачили нічого дивного в тому, що хтось в Україні (надто працівник державної компанії) може не знати української мови. «Якщо провідниця не послуговується на роботі державною мовою, то мала б відповідати українською пасажирові, який нею користується», — зауважив я. Однак почув заперечення: «У нас вільна країна, тож кожен може розмовляти тією мовою, якою захоче» (За С. Стукановим).

- A.** Хто з героїв допису С. Стуканова має потужну мовну стійкість? Чи не допускаєте ви, що хлопець, який спілкувався з провідницею, має комплекс меншовартості?
- Б.** Напишіть формальне есе (одна-дві сторінки), висловивши свої міркування про справжні мотиви мовної поведінки українськомовного хлопця в спілкуванні з провідницею, а також про те, чи типовою є така мовна поведінка в Україні.

§ 2–3. ЗАСОБИ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ ПРОМОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Добрий день, шановні учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні аспекти раціонального харчування». Сьогодні поведемо розмову про позитивні й негативні впливи на організм людини такого продукту, як шоколад...

II. Вітаю вас, дорогі учасники конференції! Що ви відчуваєте, коли бачите шоколад? Емоції, які зараз випромінюють ваші обличчя, підказують мені: для когось шоколад — насолода, а для когось — червоні несподіванки на шкірі та свербіж. Саме про це зараз і поговоримо...

- A. Поміркуйте, який вступ до промови науковця матиме більшу силу впливу на аудиторію.
- B. Знайдіть у тексті II слова й сполуки слів, що мають емоційне забарвлення.

Щоб надати мовленню експресії, використовують мовні виражальні засоби — *тропи* й *риторичні фігури*.

Засоби мовного вираження	
тропи	риторичні фігури
гіпербола, епітет, метафора, метонімія, оксиморон, персоніфікація, порівняння, синекдоха	антитеза, градація, повтор, риторичне запитання, риторичне звернення

Промова без тропів і риторичних фігур пісна, нею важко зацікавити аудиторію. Засоби мовного вираження якнайкраще впливають на емоційну сферу людини, вони міцно утримують увагу аудиторії. Яким із наведених нижче текстів легше встановити контакт із слухачами?

I. Якщо потрібно влаштуватися на престижну роботу, то варто пам'ятати, що попереду — співбесіда. А до неї треба підготуватися. Наші спеціалісти розробили поради, які можуть допомогти під час першого спілкування з представником фірми.

II. Ви хочете мати успіх у престижній фірмі? Перша сходінка — співбесіда з менеджером. Чи знаєте ви, як її провалити? А я знаю, як виграти у двобої з людиною в дорогому костюмі. Готові слухати?

Текст II потужніше, ніж перший, активізує увагу слухачів, бо в ньому використано:

- риторичні запитання (*Ви хочете мати успіх у престижній фірмі? Готові слухати?*);
- пряме звернення на *ви*, яке «приміряє» на себе кожен учасник заходу (на протизага безособовим конструкціям *потрібно влаштуватися, варто пам'ятати, треба підготуватися*);
- тропи (*провалити співбесіду, виграти у двобої, людина в дорогому костюмі*).

Троп (грецьк. *tropos* — зворот) — це виражальний засіб, прикметною особливістю якого є вживання слова чи сполуки слів у переносному значенні: *золоті руки* (епітет), збірка В. Стуса «Веселий цвинтар» (оксиморон), *гроші тануть* (метафора), *танцюють сніжинки* (персоніфікація) та ін.

Риторичні фігури (грецьк. *retorikos* — ораторський, красномовний та латин. *figura* — зовнішній вигляд, образ, фігура) — синтаксичні конструкції, що мають умовно-діалогічний характер, тобто риторичне запитання не потребує відповіді, а риторичне звернення — реакції того, до кого воно спрямоване: *Скільки тисячоліть ти, Земле, крутишся?!*

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

Приснивсь сьогодні сон синиці:
Приніс сусіда сік суниці.

Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука —
Буде букові наука.

ЗАУВАЖТЕ!

Чистомовку, на відміну від скоромовки, треба читати не швидко, а «чисто», тобто слова промовляти чітко, звучно, виділяючи ті, на які падає логічний наголос.

3. Утворіть тропи, вибравши з дужок потрібне слово. Аргументуйте свій вибір (*усно*).

Крила (сокола, птахів, мрій); ліс (видніється, росте, спить); гаряча (шкіра, зима, каструля); перемогла (команда, Одеса, киянка); бережи (копійку, ліс, гідність); заспана (дитина, галявина, дорога); гострі (голки, ножі, слова); чекати (давно, трохи, тисячу років); читати (Шекспіра, роман, інструкцію); залізний (кран, характер, чоловік); вітрила (кораблів, надій, душі); топтати (траву, гідність, ґрунт).

4. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. У Паризьку обсерваторію до відомого астронома й математика Джованні Кассіні (1625–1712) приїхало товариство світських панів і панянок, бажаючи побачити в телескоп дивовижне явище — затемнення Сонця.

— Але затемнення вже минуло, — розвів руками вчений.

— Сподіваємося, — статечно заявив один пан, — професор буде настільки люб'язним, що повторить перед дамами таке цікаве явище (*В. Григоренко*).

II. Сьогодні компакт-диск — це раритет. Але був час, що на цих блискучих кружечках зберігалася вся інформація: фільми, музика, фото. Проте чи знаєте ви, що перший варіант компакт-диска розробив український кібернетик В'ячеслав Петров? А сталося це ще в 1960-х роках! (*Н. Сукач*).

III. Дорога говорить до нас через людські історії. Якби на ній не було нас, вона б мовчала. Дорогу оживляють різні люди — сильні і слабкі, веселі і сумні, наївні і прагматичні. Усіх їх об'єднує щось одне, і я досі не знаю, як його назвати (*Д. Матіяш*).

IV. Замолоду Александрові Дюма закидали, що він забудькуватий. Іноді в сороковому розділі його роману з'являлася дійова особа, яка загинула в четвертому. Щоб уникнути подібних курйозів, письменник у зрілому віці робив з картону малі манекени своїх персонажів. До них приклеював ярлики, зазначаючи ім'я, вік і колір волосся. Якщо один з героїв твору помирав, письменник викидав відповідний манекен (*Н. Панчук*).

- A.** Знайдіть у текстах тропи, випишіть їх.
- B.** Уведіть риторичне запитання до тексту, що не має тропів.

5. Перегляньте фрагмент виступу поета Івана Малковича (2 хв 7 с) і виконайте завдання.

Іван Малкович. Нація повинна боронити свою мову більше, ніж територію

- A.** Під час повторного перегляду відеофрагмента випишіть засоби мовного вираження промови І. Малковича.
- B.** Усно перекажіть виступ, зберігши засоби мовного вираження промови.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Успіх дарує людині крила. Проте не кожний може відчуті політ від своєї діяльності. Складників успіху багато. Комусь достатньо працьовитості, а комусь — терпіння. Хтось постійно вдосконалює себе, вивчаючи все нове у своїй галузі. А є люди, яким успіх приносить ще й уміння красиво говорити, бути переконливими, уміти дібрати таке слово, щоб їм повірили.

- A.** Напишіть формальне есе (*одна-дві сторінки*), висловивши в ньому міркування про те, який складник успіху найбільш дієвий.
- B.** Використайте в есе засоби мовного вираження.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Ва́ги, віпадо́к, вантажі́вка, ві́трата, відвезті́.
- B.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
влучний вираз
виписка з протоколу
завідувач відділом
п'ять гривень
золоті колосся

ПРАВИЛЬНО
влучний вислів
витяг із протоколу
завідувач відділу
п'ять гривень
золоте колосся

7. 1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Практично жодне технічне досягнення ХХ століття не обійшлося без винаходів і патентів цієї геніальної людини. Томас Едісон придумав, удосконалив або впровадив такі речі, як телеграф, телефон, кіноапарат, фонограф. І навіть говорити в трубку «алло» на початку розмови запропонував саме він. А у вільний від винаходів час він вивчав різні дієти та їхній вплив на організм людини. Про це захоплення його дружина сказала в одному інтерв'ю, що «правильне харчування є одним з його найбільших хобі» (*Дж. Джеймс*).

II. Є міф, що слухання класичної музики, скажімо, Моцарта, допомагає розвивати інтелект. Та це не так. Мозок реагує на кожен витвір мистецтва, який людині подобається. Тоді активуються структури, що викликають ейфорію. До речі, є окрема наука — нейроестетика, що вивчає, на які саме подразники мозок реагує позитивно. Наприклад, Андріївська церква в Києві подобається дуже багатьом, адже архітектор використав саме ті форми, що викликають реакцію задоволення в мозку (*В. Комаренко*).

III. Американський математик Джордж Данциг, будучи аспірантом університету, якось спізнився на лекцію й подумав, що написані на дошці рівняння — це домашнє завдання. Вони здалися йому складнішими, ніж завжди, але через декілька днів він угадував зухвалі рівняння. Виявилося, що Джордж зробив відкриття в статистиці, над яким до того працювали багато вчених (*О. Базан*).

A. Перепишіть тексти, увівши в кожен з них по два тропи й одній риторичній фігурі.

B. У тексті II підкресліть граматичні основи.

2. Напишіть вільне есе (*п'ять–сім речень*) на тему «Як я перемагаю свої лінощі». Використайте в ньому тропи й риторичні фігури.

§ 4–5. ТРОП ЯК ЗАСІБ МОВНОГО ВИРАЖЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалоги й виконайте завдання.

I. Мама повчає сина:

— Не люблю марнотратства! Твій дідусь, Юрчику, змалку мене навчав берегти копійку.

— Ма, а де лежить та дідусева копійка? Цікаво побачити, якими були монети у твоєму дитинстві.

II. Під час лекції.

Професор: «Саудівська Аравія посідає друге місце у світі за видобутком чорного золота».

Студент: «Шановний професоре, кому воно треба — оте чорне золото? Хто ж буде купувати коштовний метал земляного кольору? Уявляю чорні прикраси на вишуканих жінках...»

Професор: «І як Вам тільки вдалося вступити до нашого університету?»

A. Через уживання яких слів син і студент неправильно зрозуміли почуте?

B. Що мали на увазі мати й професор?

B. Прокоментуйте запитання професора.

Тропи увиразнюють мовлення, додають йому емоційності, образності, роблять виклад більш влучним. Вони можуть як пом'якшити висловлення думок, так і загострити його.

Використати троп — означає вжити слово в переносному значенні на основі:

- подібності (метафора, порівняння);
- тотожності (перифраза, евфемізм);
- суміжності (метонімія, синекдоха);
- протилежності (оксиморон) та ін.

Троп	Визначення	Приклад
метафора (грецьк. <i>μεταφορά</i> — перенесення)	уживання слова в переносному значенні на основі подібності двох предметів чи явищ за формою, кольором, функцією та ін.	<i>грудка суму, дно життя, срібло води</i>
порівняння	образний вислів, побудований на зіставленні двох предметів або станів, що мають спільну ознаку	<i>холодний, як риба; іде, наче пава; очі блакитні, ніби озера</i>
перифраза (грецьк. <i>περίφρασις</i> — описовий вислів)	заміна слова описовим висловом, що характеризує якусь ознаку	<i>чорне золото — вугілля, нафта; четверта влада — журналісти</i>

Продовження табл.

евфемізм (грецьк. <i>εὐφημισμός</i> — добре мовлення)	використання пом'якшеного слова чи вислову замість неприємного, небажаного чи вульгарного слова	<i>незрячий</i> — сліпий; <i>навіки спочити</i> — померти; <i>нечиста сила</i> — чорт
метонімія (грецьк. <i>μετωνυμία</i> — перейменування)	вживання одного слова замість іншого на основі близькості з ним, суміжності	<i>читати Гоголя</i> (твір, написаний Гоголем); <i>переміг Львів</i> (спортсмени зі Львова)
синекдоха (грецьк. <i>Συνεκδοχή</i> — співвіднесення)	заміна назви цілого назвою його частини, однини — множиною, родового поняття — видовим або навпаки	Може, якусь <i>копійку</i> заробиш. <i>Ворог</i> не ступить на нашу землю.
оксіморон (грецьк. <i>οξύμωρον</i> — нісенітниця)	поєднання непоєднуваного, протилежних, логічно не сумісних понять	<i>дзвінка тиша, живий труп, гіркий мед, «вільна неволенька»</i>
епітет (грецьк. <i>ἐπίθετον</i> — прикладений)	художнє означення	<i>сивочолий Київ, пишущий сад</i>
гіпербола (грецьк. <i>ὑπερβολή</i> — перебільшення)	художнє перебільшення	<i>море сліз, не бачилися сто років</i>
персоніфікація (латин. <i>persona</i> — особа та <i>facere</i> — робити)	наділення неживих предметів властивостями людини	<i>поле спить, сонце всміхається</i>

У науковій літературі іноді *метафорою* називають будь-який троп, тобто вживають термін «метафора» у ширшому значенні.

Стертою називають метафору, що втратила образність: *ніжка стола, вушко голки, сонце сідає, іде дощ*.

Тропи вживають здебільшого в художньому, розмовно-побутовому й публіцистичному стилях.

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикуючи.

Зупинився на зрубі зубр.
Задивився зубр на зруб.

Мишка раз прийшла до кішки,
Уклонила кішці в ніжки.
Кішці — смішки,
Мишці — нітрішки.

ЗАУВАЖТЕ!

Пишемо *кішці, мишці*, а вимовляємо [к'і́с'ці], [міс'ці] — уподібнення приголосних.

3. Знайдіть у тексті тропи й визначте їхній вид (*усно*).

Саме в цей момент зішлися над полем хмари, і від того, що вони зіштовхнулися між собою, спалахнув величезний круглий вогонь... Він прокотився через поле, як величезне світило, і розсипав навколо тисячі іскор. На заході з-за хмар визирнуло сонце, й іскри застрибали навколо, підстрибуючи й згоряючи. Водночас линув з усіх хмар, що зібралися над полем, дощ, і цей дощ, просвічений сонцем, раптом зазвучав, витворюючи нечувану, дивовижно мелодійну музику (*За Вал. Шевчуком*).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Видатний, для багатьох — незбагнений. Життєлюб та аскет водночас. Невисокий, рудувусий та часто надміру емоційний, він не мав лоску знаменитості, бо генії завжди є трохи кострубатими.

Уявляю хоча б десятисерійний фільм про Івана Франка. Про провал з викладанням у Львівському університеті, про трагедію його особистого життя, смерть старшого сина, складні стосунки з іншими відомими українцями.

Також у цьому фільмі було б неможливо оминати важкий душевний стан Франка в останнє десятиліття, оту моторошну трагедію, з якою він власноруч боровся, як Давид із Голіафом... Через увесь фільм — надривний та важкий пошук любові, без наповнення якою не міг писати. Він допустив на цьому шляху болісні помилки. Але йшов попереду власного часу — і дружніх відданих рук допомоги від української громадськості було негусто... Були ті, хто страждав через лабіринти Франкової душі (плями на Сонці видно ліпше, ніж Сонце). Світло від його постаті таке велике, що осліплювало чимало його сучасників з їхніми недолугими наклепами та неприязню до Майстра.

А десь за кадром уважно спостерігають за дійством дві жінки — Література й Україна, заради яких Каменяр спалював свій творчий геній та своє життя. Мертві залишаються молодими (*За С. Процюком*).

Іван Франко. 1875 р.

A. Визначте стиль тексту.

B. Випишіть приклади епітета, метафори, порівняння, гіперболи, перифрази.

B. Доберіть заголовок, використавши слова з тексту.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Прочитайте рядки.

Ніч підняла завісу —
біла симфонія снігу
пливла над щоглами лісу.

В уривку **НЕМАЄ**

- A** персоніфікації
- B** метафори
- B** метонімії
- Г** епітета

2. Установіть відповідність.

<i>Фрагмент художнього тексту</i>	<i>Троп</i>
1 <i>на нашій — не своїй землі</i>	А метафора
2 <i>річка синіє, зітхає, сміється</i>	Б метонімія
3 <i>самотність — як обірвана струна</i>	В оксиморон
4 <i>пролісків перших блакитні отари</i>	Г порівняння
	Д персоніфікація

3. Установіть відповідність.

<i>Приклад</i>	<i>Троп</i>
1 звуки мовчання	А порівняння
2 сонячні емоції	Б синекдоха
3 читати Шекспіра	В оксиморон
4 собор, як свіча	Г метонімія
	Д епітет

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Радіо — це стан душі, а не запис у трудовій

Він з дитинства знав напам'ять не лише імена всіх радіоведучих, а й імітував на різні голоси всі відомі йому розважальні радіопередачі. Особливо старався говорити низьким голосом. Він не переймався запитанням «ким бути?»: усе було зрозуміло без слів. Він думав над тим, як цього досягти, адже існувало багато «але» і підводних течій. Однак крапля точить камінь. Тож він поїхав у Флориду: казали, що на тамтешніх радіостанціях легше влаштуватися на роботу.

Це виявилось правдою, майже правдою. Працювати на радіостанцію його взяли, але старшим, куди пошлють. Посилали, звісно, не в ефір, а прибирати за іншими. Тоді хтось там із ведучих захворів. Це був шанс. Один на тисячу, чи, може, і на мільйон. Серце вистрибувало з грудей, але він стиснув його в кулак і прийшов до директора з проханням спробувати. Директор того ранку був у гуморі — і дозволив. Його першими словами в радіоефірі стало... мовчання, бо зі страху забракло голосу й слів. Судомне, тягуче мовчання всього завдовжки в кільканадцять секунд, яке в ефірі звучало, як тиша завдовжки у вічність. Директор майже добіг до студії, коли він нарешті заговорив. Затинаючись, ковтаючи слова й сльози, він говорив про те, що це його перший ефір і що він дуже хвилюється, але неймовірно щасливий, бо в ці хвилини здійснюється його найзаповітніша мрія. Ну, можливо, не слово в слово саме так, але щось у цьому дусі. Говорив щиро, від душі, по-справжньому. Радіостанцію засіпали листами й дзвінками радіослухачі. Рейтинги злетіли ледь не до небес. Він отримав свій перший ефірний час і перший гонорар — 55 доларів за тиждень.

Так розпочалася кар'єра легендарного радіоведучого Ларрі Кінга. Чимало хто потім казав, що йому просто пощастило. Можливо. А можливо, і ні. Бо він насправді міг не поїхати до Флориди, не погодитися на роботу якогось там прибиральника, відмовитися ризикнути, а лежати на дивані, дивитися в стелю й мріяти стати радіоведучим.

Але на радіо так не буває. На радіо все зовсім інше. Радіо — дуже справедливе й жорстоке. Воно оголяє талант. І так само безжалюбно оголяє бездарність. Тут не-

має гриму, софітів, гри світла й тіні. Є твій голос, твоя щирість, твій талант. Або відсутність усього вищезгаданого. Радіо — це стан душі, а не запис у трудовій (А. Акуленко).

- А. Знайдіть у тексті тропи й визначте, яку роль вони в ньому відіграють.
- Б. Ще раз прочитайте текст і напишіть його стислий переказ, зберігши тропи.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Кіломе́тр, ко́лесо, копче́ний, корі́сний, котри́й.
- Б. Перегляньте експрес-урок «Чому ціль не переслідують?» і законспекуйте почутий матеріал.

Чому ціль не переслідують?

- 7. 1.** Перепишіть вірш і виконайте завдання.

Ти синім небом дивишся на мене,
Щоб я, бува, душею не зачах.
В моїх ночах — тополь свічки зелені,
В моїх ночах, в задуманих очах.
В моєму щасті — твого щастя зливи,
В моїй крові пожар твоїх калин.
З твоїх давнин на плечах вітер сивий,
Гіркий, печальний вітер, мов полин.
За мною ходять твого горя тіні,
Лицем до твого сонця я встаю.
В твоїм сумлінні — і моє сумління
По проводі життя передаю.
З твоїх знамен несуч червоне кредо.
Впаду, як треба. Тільки ти — іди.
... Дивлюсь вперед. І бачу попереду,
Себе з тобою бачу назавжди.

Грицько Чубай

Г. Чубай

- А. Знайдіть і підкресліть тропи.
 - Б. Визначте вид кожного тропа й надпишіть його.
- 2.** Напишіть промову (одна сторінка) на тему «Здоровий спосіб життя: мрія чи реальність?». Використайте в ній тропи.

§ 6–7. РИТОРИЧНІ ФІГУРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте діалог із кінофільму «Диявол носить Prada» і виконайте завдання.

Скромно одягнена провінціалка Андреа прийшла на співбесіду, щоб улаштуватися на роботу в усесвітньо відомому журналі «Подіум». Співбесіду проводить головна редакторка — харизматична, вимоглива й примхлива Міранда Прістлі.

Міранда (спідлоба): «Ви не читаете “Подіум”?»

Андреа (засмучено): «Ні-і».

Міранда (здивовано): «І ніколи не чули про мене?»

Андреа (розгублено): «Ні-і-і».

Міранда (холодно, з іронією): «А відчуття стилю Вам не властиве?»

Андреа (виправдовуючись): «Думаю, що це залежить від того, що ви вкладаєте в ...»

Міранда (з байдужістю): «Ні, ні. Це було не запитання. Це все. Ви вільні. Можете йти».

А. Яке із запитань Міранди Прістлі не потребувало відповіді?

Б. Чому Андреа все ж таки почала на нього відповідати?

Риторичні фігури побудовані на словесних зворотах умовно-діалогічного характеру (риторичне запитання, риторичне звернення) або на застосуванні синтаксичних конструкцій з відмінним від узвичаєного порядком слів (антитеза, градація, повторення).

Риторична фігура	Визначення	Приклад
риторичне запитання	запитання, що не потребує відповіді; мета використання — зосередити увагу на його змісті	<i>І навіщо я прийшов? Удома набагато краще.</i>
риторичне звернення	звертання до абстрактних понять, неживих предметів або до відсутніх людей як до присутніх	<i>Земле рідна! Мозок мій світліє...</i> (В. Симоненко).
антитеза (грецьк. ἀντίθεσις — протиставлення)	різке протиставлення понять, положень, образів, станів, пов'язаних між собою синтаксично або за змістом	<i>Думав, доля зустрінеться — спіткалося горе</i> (Т. Шевченко).
градація (латин. <i>gradatio</i> — поступове підвищення)	поступове нагнітання засобів художньої виразності з метою підвищення або пониження їхнього емоційного чи смислового навантаження	<i>Прийшов, побачив, переміг</i> (Ю. Цезар).
повторення	уживання тих самих слів, словосполучень, речень у межах одного або сусідніх речень	<i>Я їх люблю, я знаю їхню мову, я з ними так мовчанням говорю</i> (Л. Костенко).

За допомогою **риторичного запитання** викликають певну емоцію, ілюзію розмови, діалогу, який нібито відбувається в присутності читача чи слухача: *Ви пам'ятаєте, коли востаннє говорили теплі слова незнайомим людям? Вияв доброти, милосердя — християнська цінність, яку треба культивувати.*

Риторичне звернення виявляє не тільки власне звертання, а й реакцію, ставлення мовця до ситуації спілкування, предмета чи ідей: *Нестерпні мої думки, як ви мене втомили!*

Антитезу використовують для опису й характеристики предметів, іноді й для надання іронічного звучання вислову: *Всякий, хто вище, то нижчого гне, — дужий безсильного давить і жме, бідний — багатого певний слуга, корчиться, гнеться пред ним, як дуга* (І. Котляревський).

Градація сприяє поступовому посиленню, нагнітання емоцій (або навпаки); дає можливість відтворити динаміку подій, відчуттів: *А ми дивились та мовчали, та мовчки чухали чуби. Німії, подлії раби! Підніжки царськії, лакеї капрала п'яного* (Т. Шевченко). *У місті народжується розкіш, з розкоші неминуче виростає жадібність, з жадібності проривається зухвалість, потім виникають усі злочини й лиходійства* (Цицерон).

Повторення використовують задля наголошення, увиразнення певної думки, вираження збудженого, психологічно напруженого стану, інтенсивності переживань мовця, а також для посилення зв'язку між реченнями: *Навколо все чуже. Чуже до божевілля* (Є. Маланюк). Одним із видів повтору є **тавтологія**, яка може бути як виражальним засобом, так і вадою тексту. Порівняйте:

Тавтологія як виражальний засіб	Тавтологія як вада тексту
<i>На кричаний крик мій — мовчазне мовчання ... Я ж прагну спочатку почути ячання. І всесвіту розум поставлю на чати — Я хочу спочатку початок почати</i> (І. Драч).	<i>Я не знаю, де я завтра буду, бо я ще не спланував завтрашнього дня.</i>

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

Бурі бобри брід перебрели,
Забули бобри забрати торби.

Пік біля кіп картоплю Прокіп.
Прийшов Прокіп, наляв окріп.
Іде Гаврило — ще не зварилось,
Прийшов Денис — налив сім мис,
Прийшов Тарас — з'їв все враз.

3. Прочитайте речення й визначте в них тропи й риторичні фігури (усно).

1. Нараз за стосами ящиків щось зашаруділо, зашурхотіло, задзвеніло, задеренчало скло, і з вузького проходу з'явився молодик із джэнджуристою борідкою та довгим волоссям (М. Стельмах). 2. Верни до мене, пам'ята моя! (В. Стус). 3. Щоранку йде в холонучі сузір'я одвічний дим одвічних димарів (Л. Костенко). 4. Хто сказав, що все уже відкрито? Нащо ж ми народжені тоді? Як нам помістити у корито наші сподівання молоді? (В. Симоненко). 5. І вже проміння біле відлетіло на тиху втому тихого обличчя (Г. Чубач). 6. Андрій тепер уже завив із болю, заревів і застогнав (Л. Дереш). 7. Є вірші-квіти... є іграшкові вірші. Є рани, є пове-

лителі і раби. І вірші є каторжани (*Л. Костенко*). 8. Багатство дме, а бідність удвоє гне (*Нар. тв.*). 9. Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і вмирає, щоб цвісти (*М. Коцюбинський*). 10. Коли гримить зброя, закони мовчать (*Цицерон*). 11. Земля пахне торішніми травами й молодою м'ятою, вічністю та миттю (*Гр. Тютюнник*). 12. Земле Шевченкова, земле Франкова, ниво, засіяна щастям-добром, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова Дністра із Дніпром (*Д. Павличко*).

4. Перегляньте фрагмент промови Ольги Сумської (3 хв 46 с) і виконайте завдання.

Ольга Сумська розповіла про свій графік, хобі та легендарний борщ

- А. Знайдіть у промові О. Сумської риторичне запитання, риторичне звернення, повторення, гіперболу та метафору.
- Б. Прокоментуйте інтонацію, тембр голосу й темп мовлення акторки.

5. Виконайте тестові завдання.

1. У реченнях *Тріснуло, струхло і стихло. Лиш шум все шумів рясношумний НЕМАЄ*

- А градації
Б антитези
В алітерації
Г повторення

2. Установіть відповідність.

Уривок із твору

Засіб мовного вираження

1 <i>Ще не всі, ще не всі, ще не всі відпекли недоспівані рани.</i>	А антитеза
2 <i>Згинь, старе, із мріями — йди, нове, з героями.</i>	Б градація
3 <i>Згорнути б цей світ, заорать, загребти... Але він все чавунно сіріє.</i>	В повторення
4 <i>В цьому, напевне, правда пташина... А як же людина? А що ж людина?</i>	Г риторичне запитання
	Д риторичне звернення

3. Установіть відповідність.

Уривок із твору

Засіб художнього вираження

1 <i>Вони зійшлися: тьма і промінь, пісні і проза, лід і племінь ховають більше схожих рис.</i>	А антитеза
2 <i>Благословенна будь, моя незаймана дівчице Десно! Далека красо моя, щасливий я, що народився на твоєму березі!</i>	Б градація
3 <i>Найшли, налетіли, зом'яли, спалили, побрали з собою в чужину весь тонкоголосий ясир.</i>	В повторення
4 <i>Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю, рости, рости, тополенько, все вгору та вгору.</i>	Г риторичне запитання
	Д риторичне звернення

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Славетний дизайнер і *креативний* директор модного дому «Chanel» Карл Лагерфельд, який був відомий своїм незворушним за будь-яких обставин виразом обличчя, став посправжньому одержимим кішкою, на ім'я Шупетт.

Бірманська красуня із сапфіровими очима має власні *акаунти* у «Twitter» та «Instagram» із тисячами підписників. Про неї навіть написали книжку «Шупетт: приватне життя кішки зі світу високої моди». У ній описано подробиці життя пухнастої аристократки: тут ви прочитаєте про рецепти їжі, яку для неї готує власний кухар, а подають придворні пані (зокрема, коктейль з п'яти видів мінеральної води); довідаєтеся про подорожі кішки приватним літаком та ін. «Шупетт народилася, щоб працювати з найбільш шанованими супермоделями світових подіумів», — читаємо в книжці. Її *аристократичний* вигляд і вишукане хутро прикрашають *фото* Летиції Кастри й Лінди Євангелісти.

«Vogue» і «Harper's Bazaar» помістили *неординарну* кішку на свої обкладинки. Нині вона є справжньою музою високої моди. Шупетт надихає колекції от-кутюр і є «обличчям» нової лінії макіяжу від Шу Уемура, яка, звісно, дістала назву «Shu-Pette». Це тіні для очей, які зроблять ваш погляд таким же загадковим, як і блискучі сапфіри Шупетт (Ф. Макдональд).

- A.** Уведіть до тексту риторичні запитання та звернення (*усно*).
- B.** Замініть виділені слова питомими українськими відповідниками.
- V.** Перекажіть текст, урахувавши завдання **A** і **B** (*усно*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Да́но, да́нина, підда́ний, до́гмат, добу́ток.

- B.** Переглянувши експрес-урок «Сукня від кутюр чи от-кутюр?», перекажіть його.

Сукня від кутюр чи от-кутюр?

7. 1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Відлюблю, відспіваю, відплачу щиро й несміло (*І. Павлюк*). 2. Душа полів, ти пам'ятаєш стерні? Оцю печаль, покинутість оцю (*Л. Костенко*). 3. Я музу кличу не такую: веселу, гарну, молодую, — старих нехай брика Пегас (*І. Котляревський*). 4. То невже ми повинні про це забути? Про мільйони марно загублених душ, знищених тогочасним режимом? Невже повинні мовчати перед дітьми? (*О. Науменко*). 5. Нехай ще раз усміхнеться серце на чужині, поки ляже в чужу землю, в чужій домовині (*Т. Шевченко*). 6. Пропало, пройшло, пролетіло, минулося, щезло, сплигло, лишень головешками тліло, лишень попелищем цвіло (*І. Драч*). 7. Мир хатам, війна палацам (*Ю. Смолич*). 8. Рання пташка росу п'є, а пізня — сльози лле (*Нар. тв.*). 9. Серце довго так страждало, я благав у неба ласки. Серце ласки так жадало, я благав у неба ласки, небо ласки не послало (*П. Савченко*).

- А.** Перепишіть кожне речення з нового рядка, підкресліть граматичні основи.
- Б.** Визначте в них тропи й риторичні фігури, запишіть їх наприкінці кожного речення (у дужках).

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Український винахідник

Хто є батьками кіно? Брати Люм'єр? І так, і ні. Адже за два роки до їхнього відкриття український механік Йосип Тимченко з фізиком Миколою Любимовим розробили механізм «равлик». Його принцип дії був узятий за основу створення кінескопа! Тож саме Тимченко є справжнім батьком кінематографії.

1893 року в Україні (а саме в Одесі) показали два фільми, знятих за допомогою першого кінескопа. Тимченко випередив братів Люм'єр! У чому ж тоді справа? Його пристрій не був запатентований... До речі, кінескоп Тимченка досі зберігається в сховищі Політехнічного музею в Москві.

Однак це не всі досягнення науковця! Він — автор автоматичних метеорологічних, фізичних та астрономічних приладів. За ці винаходи не раз отримував найвищі нагороди на світових виставках. Брав участь у створенні першої моделі автоматичної телефонної станції Фрейденберга (*Н. Сукач*).

- А.** Випишіть риторичні фігури й тропи.
- Б.** Потренуйтеся правильно читати текст для аудиторії (як диктор радіо чи телебачення). Зверніть увагу на логічні наголоси, довжину пауз та інтонування речень.

§ 8. ПРИКМЕТНИК. ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте оголошення й виконайте завдання.

Увага!

Зник *непородний дворовий* собака. Відгукується на ім'я Барсик. *Невисокий, пухнастий, білого* кольору. Якщо знайшли, будь ласка, зателефонуйте: 067-767-76-76 (*Андрій*).

Оголошення

Допоможіть знайти собаку. Кличка — Бім. Зник у мікрорайоні Теремки. На тих, хто знайде нашого улюбленця, чекає винагорода. Тел.: 050-767-76-76 (*Ольга*).

- За яким оголошенням легше знайти собаку?
- Завдяки чому власник першого оголошення має більше шансів знайти тварину?

Кожна самостійна частина мови має свої граматичні категорії та ознаки: рід, число, відмінок, особу та ін. Усталені правила вживання роду, числа й відмінка та ін. є **морфологічними нормами**.

Прикметник — самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета (колір, розмір, запах, матеріал, належність його комусь та ін.) і відповідає на питання *який? чий?* Наприклад: *батьорий, нижній, сестрин, Сергійв*. У реченні прикметник є означенням або частиною складеного іменного присудка: *Ольжина думка слушна*. Прикметник змінюється за родами, числами й відмінками. Ці форми залежать від іменника, з яким він пов'язаний: *гострий ніж, гострого ножа, гострому ножу, гостре слово, гострі голки* і т. д.

Розряди прикметників за значенням

якісні	відносні	присвійні
ознака предмета, що виявляється більшою чи меншою мірою	ознака предмета за його відношенням до інших предметів, дій чи обставин	належність предмета кому-небудь
<i>який?</i>	<i>який?</i>	<i>чий?</i>
<i>смачний — смачніший</i>	<i>учорашний, морський</i>	<i>батьків, Марійн, вовчий</i>

Присвійні прикметники утворюються так:

- іменник чоловічого чи жіночого роду на **-а (-я)** (I відміна) + суфікс **-ин (-їн)**: *сестра — сестрин, Микола — Миколин, Марія — Марійн* (**АЛЕ**: *суддя — суддів, Ілля — Ілїв*);
- іменники чоловічого роду на приголосний та **-о** + суфікс **-ів (-їв)**: *син — синів, синова; Сергій — Сергійв, Сергієва; коваль — ковалів, ковалєва*;
- назва тварини (птаха) + суфікси **-ів, -ин (-їн), -ач (-яч)**: *лев — левів, лєвова; ластівка — ластівчиний, ластівчина; лис — лисячий, лисяча*.

Деякі присвійні прикметники утворюються від назв тварин за допомогою прикметникового закінчення: *ведмідь* — *ведмежий*, *ведмежа*.

Відмінкові закінчення прикметників

До **твердої групи** належать прикметники на твердий приголосний основи (*рудий*, *Олегів*), а до **м'якої групи** — на м'який приголосний (*синій*, *безкра[й]і*).

Відм.	Чоловічий рід		Жіночий рід		Множина	
	тв. гр.	м'як. гр.	тв. гр.	м'як. гр.	тв. гр.	м'як. гр.
Н.	<i>білий</i>	<i>синій</i>	<i>біла</i>	<i>синя</i>	<i>білі</i>	<i>сині</i>
Р.	<i>білого</i>	<i>синього</i>	<i>білої</i>	<i>синьої</i>	<i>білих</i>	<i>синіх</i>
Д.	<i>білому</i>	<i>синьому</i>	<i>білій</i>	<i>синій</i>	<i>білим</i>	<i>синім</i>
Зн.	як у Н. або Р. відм.		<i>білу</i>	<i>синю</i>	як у Н. або Р. відм.	
Ор.	<i>білим</i>	<i>синім</i>	<i>білою</i>	<i>синьою</i>	<i>білими</i>	<i>синіми</i>
М.	<i>(на) білому, -ім</i>	<i>(на) синьому, -ім</i>	<i>(на) білій</i>	<i>(на) синій</i>	<i>(на) білих</i>	<i>(на) синіх</i>

Прикметники середнього роду мають ті самі закінчення, як і в чоловічому, за винятком лише називного й знахідного відмінків, де в середньому роді виступає закінчення **-е (-є)**: *біле*, *синє*.

Прикметники чоловічого й середнього роду однини на *-лиций* в окремих непрямих відмінках мають м'який кінцевий приголосний основи: *білолицього*, *білолицьому*, *(на) білолицьому*.

У формі місцевого відмінка однини чоловічого та середнього роду треба надавати перевагу закінченню **-ому** в науковому та діловому стилях: *на новому протоколі* (не *на новім протоколі*), *у складнопідрядному реченні* (не *в складнопідряднім реченні*). В інших стилях ці закінчення вживають паралельно: *Я сьогодні в доброму (в добрім) гуморі*.

ЗАУВАЖТЕ!

Дружний — пов'язаний взаємною прихильністю, злагоджений (*дружний колектив*, *дружна сім'я*), а *дружній* — який ґрунтується на дружбі, доброзичливий, прихильний (*дружній потиск руки*, *дружній погляд*, *дружній візит*).

Слів *природній* та *зворотній* в українських словниках немає. Отже, уживайте прикметники твердої групи *природний* та *зворотний*: *природний баланс*, *природна поведінка*; *зворотний шлях*, *зворотна адреса*.

2. Прочитайте вислови й виконайте завдання (усно).

У світі все непостійне, особливо неприємності.

Провали абсолютно нічого поганого не значать. Потрібно бути дуже сміливою людиною, щоб з тріском провалюватися.

Тільки клоуни по-справжньому щасливі.

Іноді потрібно робити неправильні речі в правильний час, і правильні речі — у неправильний.

Не піддавайтеся відчаю. Це наркотик, який робить з людиною найстрашніше: він робить її байдужою (*Ч. Чаплін*).

- А.** Визначте синтаксичну роль прикметників.
- Б.** З'ясуйте рід, число, відмінок і розряд за значенням кожного прикметника.
- В.** Який із висловів Ч. Чапліна містить аргумент? Проілюструйте його прикладом з життя, історії або літератури.

3. Утворіть від іменників присвійні прикметники й запишіть їх у дві колонки: 1) із суфіксом *-ин* (*-ін*); 2) із суфіксом *-ів* (*-їв*).

Микола, Амаля, Римма, Ілля, Валерій, Ірина, Андрій, читачка, Клара, начальник, артистка.

- З перших букв утворених прикметників складіть імена літературних героїв.

4. Перепишіть прикметники, знявши риску.

Сіро/зелений, жовто/гарячий, кримсько/татарський, лимонно/кислий, зло/ворожий, вагоно/ремонтний, південно/східний, західно/європейський, давньо/римський, п'яти/зірковий, червоно/гарячий, блідо/рожевий, м'ясо/молочний, електронно/обчислювальний, народно/поетичний, крохмале/патоковий, мовно/літературний, історико/філологічний, шести/тонний, усесвітньо/історичний, соціально/економічний, івано/франківський, французько/німецький, кисло/солоний.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише прикметники записано в рядку
 - А** шкіряний, левовий, кожний
 - Б** весняний, знаний, бетонний
 - В** лисячий, танцюючий, ветхий
 - Г** кварцовий, дужий, двозонний
2. Лише прикметники записано в рядку
 - А** нове, гаряче, феноменальне
 - Б** пластмасова, вранішня, варена
 - В** неказані, нездійсненні, модні
 - Г** чесний, печений, підлітковий
3. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
 - А** бабусин
 - Б** матусин
 - В** Оленин
 - Г** Ольгин
4. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
 - А** Миколин
 - Б** Микитин
 - В** Назарин
 - Г** Олексин

5. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
- А Надіїн, Олексіїн, вовчий
 - Б Галинин, Юріїв, орлиний
 - В свекрушин, братів, чайний
 - Г доччин, синів, соловейків
6. Помилку у творенні присвійного прикметника допущено в рядку
- А невістчин, солов'їний, Павлів
 - Б старостин, Григоріїв, Ганнин
 - В гусячий, бабин, Вікторіїн
 - Г качиний, дідусів, Іллін
7. Лише якісні прикметники записано в рядку
- А веселий, яскравий, лісовий
 - Б відвертий, мужній, міцний
 - В щирий, довгий, дерев'яний
 - Г сумний, глибокий, скляний
8. Лише відносні прикметники записано в рядку
- А київський, народний, качиний
 - Б дорожній, світлий, кімнатний
 - В ситцевий, хімічний, зимовий
 - Г залізний, мовний, ведмежий
9. Якісний прикметник ужито в словосполученні
- А золоті сережки
 - Б золоті хрести
 - В золоті персні
 - Г золоті руки
10. Стилiстичну помилку допущено в реченні
- А У зеленім вбранні йде весна.
 - Б Чекай мене у вишневім садку.
 - В У маминім слові звучить мудрість.
 - Г Розділові знаки в простім реченні.

6. Напишіть розповідь про родину вашого друга або подруги, використайте в ній присвійні прикметники (*не менше п'яти*) (обсяг — *сім-десять* речень).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «Про вживання слів *страсний* і *пристрасний*» і складіть з цими прикметниками декілька словосполучень.

Про вживання слів *страсний* і *пристрасний*

Б. Запам'ятайте правильний варіант уживання слів.

НЕПРАВИЛЬНО
природній
зворотній
дорожній
роковий
алий

ПРАВИЛЬНО
природний
зворотний
дорожній
фатальний
червоногарячий, яскраво-червоний

7. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Мужчинам

Не зірвуться слова, гартовані, як криця,
І у руці перо не зміниться на спис.
Бо ми лише жінки. У нас душа — криниця,
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!

І ми їх даємо не у залізнім гімні,
У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць.
Бо швидко прийде день, і у завісі димній
Ви зникнете від нас, мов згряя вільних птиць.

Ще сальви не було, не заревли гармати,
Та ви вже на ногах. І ми в останній раз
Все, що дає життя іскристе і багате,
Мов медоносний сік, збираємо для вас.

Гойдайте ж кличний дзвін!
Крешіть вогонь із кремнів!
Ми ж, радістю життя вас напоївши вщертъ, —
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

О. Теліга

А. Випишіть прикметники з іменниками, від яких вони залежать.

Б. Визначте розряд за значенням, рід, число й відмінок вписаних прикметників.

Зразок. (У) залізнім гімні — відносний, чол. р., одн., місц. відм.

§ 9–10. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Наші палички найкрабовіші! (З реклами).

Українка Христина Стуй найпершою пододала стометрівку (З журналу).

- А. Чи свідомо автори реклами утворили найвищий ступінь порівняння від відносного прикметника *крабовий*? З якою метою це було зроблено?
- Б. Якщо є форма *найперша*, то її утворено від слова *перша*; порівняйте: *довга* — *найдовша*, *перша* — *найперша*. Якою має бути спортсменка, що пододала дистанцію після Христини Стуй, — першою чи другою? Чи можна вважати форму *найперша* помилковою?

Якісні прикметники можуть утворювати вищий та найвищий ступені порівняння.

Ступінь порівняння/форма	Проста форма	Складена форма
вищий	корінь або основа прикметника + -ш- , -иш- : <i>довгий</i> — <i>довший</i> ; <i>яскравий</i> — <i>яскравіший</i>	більш , менш + прикметник у початковій формі: більш довгий , менш яскравий
найвищий	най- + вищий ступінь порівняння прикметника: найдовший , найяскравіший	найбільш , найменш + прикметник у початковій формі: найбільш довгий , найменш яскравий

Іноді найвищий ступінь порівняння утворюють за допомогою додавання до простої форми вищого ступеня порівняння прикметника слів *від усіх*, *за всіх*, *над усе*: *вищий за всіх*, *дорожчий над усе*.

Частки *як*, *що* можуть підсилювати форми найвищого ступеня порівняння: *щонайсмачніший*, *якнайстріжкіший*.

Не можна утворювати ступені порівняння прикметників:

- з префіксами (*архі-*, *за-*, *над-*, *пре-*, *ультра-*) або суфіксами (*-ав-* (*-яв-*), *-езн-*, *-енн-*, *-уват-* (*-юват-*), *-еньк-*, *-есеньк-*, *ісіньк-*, *-юсіньк-*): *зависокий*, *ультрасучасний*, *пресвітлий*; *білявий*, *величезний*, *малесенький*;
- утворених шляхом **складання основ**: *білосніжний*, *жовтогарячий*, *світлоокий*;
- з абсолютною ознакою: *босий*, *кривий*, *порожній*, *сліпий*, *хворий*.

Також **не можна** утворювати ступені порівняння прикметників, що перейшли з відносних або присвійних у якісні: *вовчий* (характер), *золоті* (руки), *каштанове* (волосся).

Різний ступінь ознаки прикметника виражають також за допомогою прислівників *дуже*, *вельми*, *занадто*, *мало*, *украй*, *зовсім*, *особливо*, *трохи*, *дещо*, *злегка* та ін.: *дуже цікавий*, *дещо байдужий*, *занадто голосний*. Але такі сполуки слів не є ступенями порівняння прикметника.

Форми вищого й найвищого ступенів порівняння прислівників утворюють так само, як і відповідні форми якісних прикметників, від яких вони походять: *високо* (від *високий*) — *вище, більш високо, найвище, найбільш високо*; *тихо* (від *тихий*) — *тихіше, більш тихо, найтихіше, найбільш тихо*.

- 2.** Визначте ступінь порівняння та форму (проста чи складена) прикметників і прислівників (усно).

Найменш заможний, щонайсолодший, миліший над усе, найзапекліший, менш гучно, черствіший, більш скромний, якнайретельніший, найбільш уперто, найменш темний, найнудніший, веселіший за всіх.

ЗАУВАЖТЕ!

Не можна утворювати форми ступенів порівняння:

- 1) за допомогою слова *самий*: не *самий смачний*, а **найсмачніший**;
- 2) шляхом додавання слів (*най*)*більш*, (*най*)*менш* до простої форми вищого ступеня: не *більш міцніший*, а **більш міцний**.

- 3.** Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Протягом грудня 2016 року дорослі та малі відвідувачі найбільшої в Україні резиденції Святого Миколая мали змогу долучитися до створення найдовшого листа для Чудотворця. Гості музейного комплексу залишали свої найзаповітніші мрії та побажання на спеціальному сувої завдовжки 32,5 метра та завширшки 53 сантиметри.

II. 14 квітня 2016 року Житомир увійшов до «Книги рекордів України» як найблагодійніше місто, провівши шестигодинну публічну акцію «Рекорд доброти» зі збору коштів на потреби онкохворих дітей та дітей з інвалідністю. Усього вдалося зібрати 228 тис. 131 грн 40 коп.

III. Найбільше в Україні зібрання подільських народних ікон належить вінницькому художнику, колекціонеру та меценату Володимирі Козюку. «*Я об'їздив усе, усіх самих крутих колекціонерів і купив усе саме найкраще. Навіть коли я був голодний, у мене не було грошей, я все одно збирав листівки й жодної не продав*», — поділився Володимир Козюк. Унікальне зібрання з 250 зразків народного іконопису XVIII–XX століть сам автор колекції вважає чи не найбільшим у світі (з «Книги рекордів України»).

- А.** Знайдіть прикметники, у яких неправильно утворено форми ступенів порівняння.
- Б.** Випишіть тільки ті речення, у яких прикметники мають правильні форми ступенів порівняння.
- В.** Надпишіть над прикметниками ступінь (вищий, найвищий) і форму (проста, складена).

4. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (*О. Довженко*). 2. Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (*Л. Костенко*). 3. Ситий голодного не розуміє (*Нар. тв.*). 4. Зорі сяють, серед неба горить білолиций (*Т. Шевченко*). 5. Ми — не безліч стандартних «я», а безліч всесвітів різних (*В. Симоненко*). 6. Лимонний сік вечірньої зорі у лютому над Києвом розлито (*Є. Гуцало*). 7. Йде весна запашна, квітами-перлами закосичена (*П. Тичина*).

- А.** Випишіть прикметники, що перейшли в іменники.
- Б.** Визначте й запишіть відмінок, число, рід (якщо можна визначити), синтаксичну роль і розряд за значенням вписаних прикметників.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
 - А** високий, жахливий, сліпий
 - Б** холодний, новий, предобрий
 - В** бідний, весняний, сміливий
 - Г** важливий, теплий, міцний
2. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
 - А** теплий, успішний, босий
 - Б** яскравий, кумедний, ясний
 - В** добрий, кмітливий, важкий
 - Г** низький, новий, величезний
3. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
 - А** дорогий, тяжкий, тривожний
 - Б** дешевий, швидкий, хворий
 - В** далекий, милий, лисий
 - Г** тонкий, глибокий, карий
4. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка
 - А** суворий, огидний, волелюбний
 - Б** ефективний, молодий, рідний
 - В** жвавий, гарячий, здоровенний
 - Г** доречний, щирий, каштановий
5. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
 - А** дешевший, найсвітліший, більш ніжніший
 - Б** вигідніший, скромніший, якнайцікавіший
 - В** більш точний, найбарвистіший, презлий
 - Г** старіший, найпомітніший, самий веселий

6. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А дорожчий, світліший, найсміливіший
Б найвидатніший, смачніший, надлегкий
В триваліший, щонайтовщий, величезний
Г бідніший, найбільш активний, премудрий
7. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А найстарший, менш рішучий, найбільш міцніший
Б найосвіченіший, якнайсвіжіший, архіважливий
В найбільш упевнений, дотепніший, самий довгий
Г щонайгрізніший, менш досвідчений, найвужчий
8. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А найкмітливіший, більш грамотний, пречесніший
Б щонайгірший, більш чистий, найбільш весняний
В щонайупертіший, вишуканіший, більш чуйний
Г легший від усіх, добріший, найбільш білявий
9. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників рядка
А найменш проблемний, вищий, найбільш миліший
Б більш зручний, якнайдовший, дорожчий над усе
В менш оригінальний, солодший, найсамотніший
Г щонайвужчий, найяскравіший, довжелезніший
10. Прикметник у ролі іменника вжито в реченні
А Фанерні журавлі не полетять у вирій.
Б Страшні слова, коли вони мовчать...
В Рожеві сосни... Арфа вечорова...
Г Не забувайте незабутнє...

- 6.** Складіть текст-огляд смартфонів iPhone X і Samsung Galaxy S 9 з порівнянням їхніх характеристик. Використайте в ньому форми вищого ступеня порівняння прикметників.

Параметри	iPhone X	Samsung Galaxy S 9
Стандарт зв'язку	2G, 3G, 4G	2G, 3G, 4G
Діагональ екрана	5,8"	5,8"
Роздільна здатність відео	2436 x 1125	2960 x 1440
Тип матриці	OLED (Super Retina HD)	Super AMOLED

Продовження табл.

Оперативна пам'ять	3 Гб	4 Гб
Убудована пам'ять	64 Гб	64 Гб
Фронтальна камера	7 Мп	8 Мп
Основна камера	12 Мп + 12 Мп	12 Мп
Матеріали	метал + скло	метал + скло
Вага	174 г	163 г
Висота/ширина/товщина	143/70/7,7	148/69/8,5

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

До́нька, дочка́, дрóва, жалюзі́, заробі́ток.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
самий цікавий
самий веселий
більш цікавіший
менш веселіший
дорожчий золота

ПРАВИЛЬНО
найцікавіший
найвеселіший
більш цікавий
менш веселий
дорожчий за золото

7. **1.** Перепишіть уривок з вірша й виконайте завдання.

І не знецінюйте коштовне.
Не загубіться у юрбі.
Не проміняйте неповторне
на сто *ерзаців* у собі!

Л. Костенко

А. Підкресліть члени речення.

Б. З'ясуйте лексичне значення виділеного слова.

В. Напишіть вільне есе про проблему, порушену в рядках Л. Костенко.

2. Напишіть розповідь про враження від цікавої мандрівки (*не більше однієї сторінки*). Використайте в ній форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників.

§ 11. ЧИСЛІВНИК. СКЛАДНІ ВИПАДКИ УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Розгляньте світлини й виконайте завдання.

- A. На якій світлині ви бачите два чоловіка, а на якій — два чоловіки?
- B. Опрацювавши матеріал рубрики «Зауважте!», з'ясуйте, чи правильно ви відповіли на запитання.

Числівник — самостійна частина мови, що означає кількість або порядок предметів при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрий?* Наприклад: *сім, двадцять чотири, одна друга, дев'ятий*. Числівники змінюються за відмінками, а деякі — за родами й числами.

Розряди числівників за значенням	
кількісні числівники	порядкові числівники
число, кількість — скільки?	порядок при лічбі — котрий?
власне кількісні	восьмий, сорок дев'ятий, тисяча дев'ятсот сімдесят третій
дробові	
неозначено-кількісні	
збірні	
	<i>чотири</i>
	<i>дві треті</i>
	<i>кільканадцять</i>
	<i>шестеро</i>

Збірні числівники можуть утворюватися лише від числівників *два–двадцять* і *тридцять*: *двоє, семеро, п'ятнадцятеро, тридцятро*. Уживають також пестливі форми *двійко, трійко*.

Узгодження числівника з іменником

1. Числівник *один (одна, одно, одне, одні)* узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку: *одна пісня, одного посібника, одні окуляри*.
2. Числівники *два, три, чотири* узгоджуються з іменниками у формі називного відмінка множини: *два фахівці, три сценарії, чотири вагони, два з половиною абрикоси*. Іменники IV відміни, а також із суфіксом *-ин*, що зникає у формах множини, набувають форми родового відмінка однини: *два імені, три поросяти; два громадянина, три селянина, чотири киянина*. **АЛЕ:** *два грузини, три новини*, бо суфікс *-ин* не зникає в множині.
3. Числівники *від п'яти й більше* узгоджуються з іменниками у формі родового відмінка множини: *п'ять озер, сорок будинків, сім з половиною абрикосів*.
4. Іменники після **складених числівників** узгоджуються з останнім компонентом: *тридцять чотири автомобілі, тридцять п'ять автомобілів*.
5. З **дробовими числівниками** іменники узгоджуються у формі родового відмінка однини: *три п'яті години, нуль цілих і шість десятих бідона, півтора яблука, півтори тонни*.

6. **Збірні числівники** вживаються з іменниками, що є:

- назвами істот чоловічого роду: *двоє друзів, п'ятеро хокеїстів*;
- назвами тварин середнього роду на **-а (-я)**: *троє телят, семеро козенят*;
- назвами неістот середнього роду: *троє вікон, семеро відер*;
- множинними: *троє дверей, четверо штанів*.

З іменниками чоловічого й середнього роду можна вживати як кількісні, так і збірні числівники: *два хокеїсти і двоє хокеїстів, три теляти і троє телят*.

ДО РЕЧІ...

Не плутайте числівники з іншими частинами мови, що мають числове значення: *третина, п'ятірка, чверть* — іменники; *двічі, утрьох, по-третє* — прислівники; *подвоїти, потроїти* — дієслова.

Якщо слова **багато, мало** узгоджено з іменником, то вони є числівниками (*багато учнів*), а якщо з дієсловом — то прислівниками (*багато читати*).

2. Визначте, у яких словосполученнях ужито числівники (*усно*).

Трійка переможців, мало працювати, сорок сорочок, багато будинків, двічі запізнюватися, шосте лютого, кільканадцять сторінок, десяток зауважень, дев'ять десятих книжки, двійко курчат, отримати сімку, п'ять балів, чверть голосів, мільйон запитань, півтори дині, подвоїти статки, шестеро баскетболістів, виконати втрьох.

3. Узгодьте числівники з іменниками й запишіть утворені словосполучення.

Одна (тонн), два (палець), три (грузин), чотири (літак), чотири з половиною (банан), п'ять (грам), шість із чвертю (кілограм), півтора (лимон), дві треті (програма), одна ціла й чотири десятих (кілометр), двадцять три (селянин), сорок чотири (болгарин), п'ятдесят три (курча).

ЗАУВАЖТЕ!

При числівниках **два, три, чотири** іменники *друг* і *чоловік* зі значенням лічильного слова набувають форми родового відмінка однини: *два друга, три чоловіка* (у значенні «три особи, люди»). **АЛЕ:** *три чоловіки* (у значенні «три чоловіки»).

4. Узгодьте збірні числівники з іменниками й запишіть утворені словосполучення.

Троє (брат, сестра), четверо (кошенятко, собача), п'ятеро (ворота, автомобіль), шестеро (жінка, чоловік), семеро (ягня, стілець), восьмеро (медсестра, лікар), дев'ятеро (музикант, гітара), десятеро (село, країна), двадцятеро (футболіст, балерина).

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише числівники записано у варіанті

- А десять, десятий, десяток
Б сім, семеро, сьомий

- В два, другий, удвох
Г три, трійко, тричі

2. Лише числівники записано у варіанті

- А шість, восьмеро, чверть
Б дев'ять, десятий, потроїти

- В чотири, сороковий, двійко
Г перший, дев'яносто, утретє

3. Лише числівники записано у варіанті

- А шостий, двадцять, тридцятеро
Б одинадцять, тридцятий, п'ятірка

- В вісімсот, шістнадцятеро, третина
Г дванадцятий, двадцятеро, надвоє

4. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті
А три озерця **В** п'ять овець
Б два олівця **Г** шість кілець
5. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті
А три апельсина **В** два телефони
Б чотири озера **Г** три помідори
6. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті
А п'ять з половиною яблук **В** сорок сім з чвертю бідонів
Б шість з третиною пляшок **Г** три з половиною мандарина
7. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті
А троє дівчат **В** п'ятеро поросят
Б четверо воріт **Г** шестеро директорів
8. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті
А півтора місяці **В** дві треті пляшки
Б півтори паляниці **Г** одна друга каструлі
9. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті
А два осетина **В** чотири селянина
Б три львів'янина **Г** два громадянина
10. Помилку допущено в узгодженні числівника з іменником у варіанті
А півтора дня **В** три товариша
Б двоє друзів **Г** одна третя кола

- 6.** Напишіть вільне есе про свою заповітну мрію.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Зручний, зрання, застібка, заслання, зубб'їння.

- Б.** Перегляньте експрес-урок «Півтора раза, півтора рази чи півтора разу?» і законспекуйте його.

Півтора раза, півтора рази чи півтора разу?

- 7.** Виправте, де потрібно, помилки в узгодженні числівників з іменниками й випишіть відредаговані словосполучення.

Семеро дівчат, двоє кошенят, трійко каченят, три професора, чотири олівця, півтора дні, двоє ножиць, два друзі, чотири лікарки, три осетина, два громадянина, чотири слобожанини, два племені, три поросяти, п'ятеро артисток, три бригадира, сімдесят чотири учнів, одна друга кімнати, шістдесят три літаки, два чоловіка й три жінки.

§ 12–13. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте застереження й виконайте завдання.

Легковажна поведінка з 220 вольтами може призвести до катастрофічних наслідків.

А. Яке слово викликало труднощі під час читання? З чим це пов'язано?

Б. Запишіть словами кількісний показник у тій формі, якої вимагає контекст. Опрацювавши правила відмінювання числівників, перевірте, чи правильно ви зробили запис.

1. Числівники від **п'яти** до **тридцяти**, а також **кільканадцять** відмінюються однаково. Вони в непрямих відмінках мають паралельні закінчення.

Н.	<i>п'ять</i>	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
Зн.	<i>п'ять, п'ятьох</i>	<i>сім, сімох</i>	<i>вісім, вісьмох</i>
Ор.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М.	<i>(на) п'яти, (на) п'ятьох</i>	<i>(на) семи, (на) сімох</i>	<i>(на) восьми, (на) вісьмох</i>

2. Числівники **п'ятдесят**, **шістдесят**, **сімдесят**, **вісімдесят** і **кількадесят** відмінюються, як **п'ять**; крім того, у них **перша частина не змінюється**.

Н.	<i>п'ятдесят</i>	<i>сімдесят</i>
Р.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>	<i>сімдесяти, сімдесятьох</i>
Д.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьом</i>	<i>сімдесяти, сімдесятьом</i>
Зн.	<i>п'ятдесят, п'ятдесятьох</i>	<i>сімдесят, сімдесятьох</i>
Ор.	<i>п'ятдесятьма, п'ятдесятьома</i>	<i>сімдесятьма, сімдесятьома</i>
М.	<i>(на) п'ятдесяти, (на) п'ятдесятьох</i>	<i>(на) сімдесяти, (на) сімдесятьох</i>

3. Числівники **сорок**, **дев'яносто**, **сто** в непрямих відмінках мають закінчення **-а**: **со-рока**, **дев'яноста**, **ста**.

4. У числівниках від **двохсот** до **дев'ятисот**, а також **кількасот** відмінюються обидві частини. Паралельні форми має лише орудний відмінок.

Н.	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Р.	<i>двохсот</i>	<i>п'ятисот</i>
Д.	<i>двомстам</i>	<i>п'ятистам</i>
Зн.	<i>двісті, двухсот</i>	<i>п'ятсот, п'ятисот</i>
Ор.	<i>двомастами</i>	<i>п'ятьмастами, п'ятьомастами</i>
М.	<i>(на) двохстах</i>	<i>(на) п'ятистах</i>

5. У складених **порядкових числівниках** відмінюється тільки **останній** компонент.

Н.	<i>тисяча дев'ятсот сьомий</i>
Р.	<i>тисяча дев'ятсот сьомого</i>
Д.	<i>тисяча дев'ятсот сьомому</i>
Зн.	<i>тисяча дев'ятсот сьомий, тисяча дев'ятсот сьомого</i>
Ор.	<i>тисяча дев'ятсот сьомим</i>
М.	<i>(на) тисяча дев'ятсот сьомому</i>

Кожен компонент складеного числівника відмінюється за своїм правилом. Наприклад, перший компонент числівника *двісті двадцять* треба відмінювати за правилом 4, а другий — за правилом 1: *Легковажна поведінка з двомастами двадцятьма (або двадцятьома) вольтами може призвести до катастрофічних наслідків.*

ЗАУВАЖТЕ!

У числівниках *п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* і *кількасот* перший компонент не має паралельних варіантів: *п'ятисот* (не *п'ятьохсот*), *п'ятистам* (не *п'ятьомстам*), *на п'ятистах* (не *на п'ятьохстах*). Паралельні форми має тільки орудний відмінок: *п'ятьмастами* — *п'ятьомастами*.

2. Провідмініайте числівники *шістсот сімдесят вісім, п'ятсот сорок сім, триста дев'яносто чотири*.

3. Знайдіть помилки в написанні числівників і запишіть правильні варіанти.

Семиста навчальних закладів, восьмидесяти п'яти відсоткам учасників, двомастами запитами, сто чотирьох кілометрів, шестистами кілограмами, п'ятьохсот випускників, близько семидесяти випадків, у тисячу тридцять п'ятому році, на сороках будинках, сімомстам робітникам, сто дев'яносто чотирьома роликками, восьмиста дитячих садків, не більше вісьми спроб, не довше двох годин, знайомий з чотиристами співробітниками, у двох тисяч другому році.

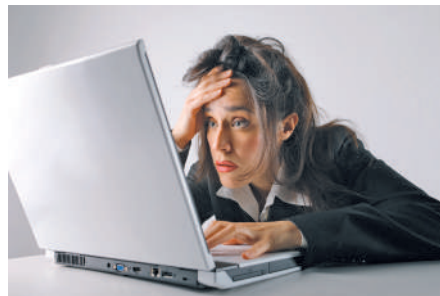
4. Прочитайте текст і виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

Заздрість у соцмережах

У цьому дослідженні взяли участь понад 600 дорослих а провели його науковці Мічиганського університету. Не менше 200 осіб повідомило що соцмережі викликають у них переважно розчарування причиною якого є заздрість. Викликає її невтішне зіставлення свого

життя з життям інших людей і насамперед це стосується фотографій з подорожами.

Однак на думку вчених заздрість не обов'язково є деструктивною емоцією. Вона часто змушує нас працювати наполегливіше. Під час експерименту дослідники показали 380 студентам фотографії й дописи із соцмереж «Фейсбук» і «Твіттер» що зазвичай викликають заздрість повідомлення про покупку коштовних товарів подорожі та заручини. Проте почуття які вони викликали у 258 опитаних науковці назвали «доброякісною заздрістю» тобто такою що надихає на власні досягнення (Д. Браун).

- А.** Перепишіть текст, розставивши розділові знаки й передавши кількісні показники словами.
- Б.** Доповніть текст розповіддю про реакцію друзів на ваші дописи та світлини в соціальних мережах. Розкажіть, які емоції ви переживаєте від постів ваших знайомих.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А двадцятьма сіма	В двадцяти семи
Б двадцятьох сімох	Г двадцятьом сімом

2. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А сорок шість	В сорокам шістьом
Б сорока шести	Г сорока шістьма

3. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А п'ятдесяти дев'ятьох	В дев'яноста чотирма
Б шестидесяти трьом	Г ста вісімнадцятьма

4. Помилку допущено у відмінюванні числівника у варіанті

А семистами трьома	В двомстам дев'яти
Б п'ятисот чотирьох	Г шестисот восьми

5. Правильною є відмінкова форма числівника у варіанті

А стам двадцятьом	В сорока чотирьома
Б восьмиста трьох	Г дев'яноста вісьма

6. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А** восьмидесяти семи
Б сімдесятьох п'ятьох
В шестистами трьома
Г стами вісьмома

7. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А** п'ятьомстам вісьмом
Б двохсот чотирьома
В восьмистами одним
Г сьомастами вісьма

8. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А (на) чотиристах двадцятьох
- Б дев'яностами дев'ятьома
- В восьмидесятьом трьом
- Г ста шістдесятьома

9. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А сімомстам сорока шістьом
- Б (на) п'ятьохстах двадцяти семи
- В восьмистами дев'яноста двома
- Г сьомастами п'ятдесятьма сьома

10. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А дев'ятиста сімдесяти одного
- Б восьмистам семидесяти трьом
- В ста вісімдесятьома шістьома
- Г семисот шістдесятьом двум

6. Складіть і запишіть рецепт приготування макаронів з тунцем, використавши наведені інгредієнти й передавши кількісні показники словами в різних відмінкових формах.

Інгредієнти

Макарони — 250 г;
 тунець — 180–200 г;
 часник — 2–3 зубчики;
 оливкова олія — 2–4 ст. л.;
 твердий сир — 90 г;
 петрушка — дві-три гілочки;
 сіль.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Одног^о, одног^у, на одног^ому, одне ^одного, один^адцять.

Б. Прокоментуйте й запам'ятайте слова О. Довженка, що стали афоризмами.

- Двоє дивляться вниз. Один бачить калюжу, другий — зорі. Що кому.
- Народ, який не знає своєї історії, є народом сліпців.
- Життя таке коротке. Поспішайте творити добро.
- Лише сильним дано право на безсмертя.
- Війну називають мистецтвом. Вона таке ж мистецтво, як шизофренія або чума.

Олександр Довженко

7. 1. Знайдіть у мережі Інтернет десять приказок або прислів'їв, що містять числівники; десять назв пісень, кінофільмів або художніх творів з числівниками. Запишіть їх.

2. Складіть і запишіть бюджет туристичної мандрівки вашого класу в Карпати (у Холодний Яр або Шевченківськими місцями). Використайте не менше десяти числівників у різних відмінкових формах і передайте їх на письмі словами.

§ 14. ПОЗНАЧЕННЯ ДАТ І ЧАСУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте телефонні діалоги й виконайте завдання.

13:00

Андрій: «О котрій зустрічаємося біля кінотеатру?»

Ольга: «У десять по сьомій».

Андрій: «Тоді до зустрічі!»

Ольга: «Бувай!»

18:10

Андрій: «Алло! Де тебе носить? Я прийшов — тебе нема, підманула, підвела!»

Ольга: «Ми ж маємо зустрітися в десять по сьомій... А зараз — десять на сьому!»

Андрій: «А хіба це не одне й те саме?»

А. Через що сталося непорозуміння між Ольгою й Андрієм?

Б. Прокоментуйте відмінність між позначеннями часу *десять по сьомій* та *десять на сьому*?

Позначення дат

Для позначення дат використовують порядкові числівники: *десяте березня дві тисячі вісімнадцятого року; двадцять третє жовтня тисяча дев'ятсот сорок четвертого року*. Називаючи дату, традиційно опускають слова *число й місяць*: *десяте березня* утворено від *десяте число місяця березня; двадцять третє жовтня* — від *двадцять третє число місяця жовтня*.

В офіційно-діловому стилі (у документах) для позначення дат використовують цифри, відділяючи день, місяць і рік крапкою: *10.03.2018; 23.10.1944*.

Позначення часу

Для позначення **годин** використовують **порядкові** числівники (*котра година?*), а для позначення **хвилин** — **кількісні** (*скільки хвилин?*).

Для позначення часу використовують офіційні й розмовні форми.

Офіційні форми. Спочатку називають години, а потім хвилини, наприклад: *сімнадцят-та година десять хвилин* або *сімнадцята десять*.

Відповідаючи на запитання *коли?*, використовують прийменник **о (об)**: *о сьомій годині двадцять хвилин, об одинадцятій тридцять*.

Розмовні форми. Спочатку називають хвилини, а потім години.

Якщо хвилинна стрілка — у правій частині циферблата, то треба використовувати при-йменники **на** або **по**: *десять на шосту* або *десять по п'ятій*.

Якщо хвилинна стрілка — у лівій частині циферблата, то треба використовувати при-йменники **за** або **до**: *за п'ятнадцять восьма* або *п'ятнадцять до восьмої (за чверть восьма або чверть до восьмої)*.

Якщо хвилинна стрілка вказує на тридцять хвилин, то використовують прийменник **на**: *тридцять хвилин на шосту* або *пів на шосту*.

На позначення часу уникайте прийменників **без** і **після**: не *без десяти шість*, а *за десять шоста*; не *п'ять після восьми*, а *п'ять по восьмій*.

2. Утворіть усі можливі форми позначення часу за зразками (*усно*).

17:10 13:40 15:15 19:45 21:55 20:05

Зразок 1

16:20

шістнадцята година двадцять хвилин

шістнадцята двадцять

двадцять хвилин на п'яту

двадцять хвилин по четвертій

Зразок 2

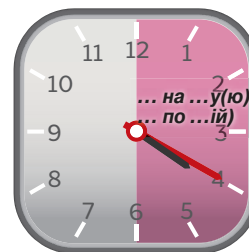
18:50

вісімнадцята година п'ятдесят хвилин

вісімнадцята п'ятдесят

за десять сьома

десять до сьомої

3. Відредагуйте й запишіть речення.

Сьогодні сьоме люте — моє день народження. Зараз три години дня. За сорок хвилин, тобто без двадцяти чотири, за мною заїде тато. І знаєте, куди мене повезе? До салону краси. У двадцять хвилин шостої він мене забере й відвезе до кав'ярні, у якій відмітимо мої іменини. У пів сьомої прийдуть друзі. Плануємо святкувати до десяти. Довше батьки не дозволяють. На жаль.

4. Перетворіть план дня на текст, використавши в ньому різні форми позначення часу.

План дня головного менеджера автохолдингу

- 9:00 — вивчення й обговорення розкладу дня з помічником.
- 9:30 — нарада з працівниками PR-відділу.
- 10:10 — зустріч з головним інженером відкритого акціонерного товариства «Атлант».
- 10:40 — пізній сніданок (ланч).
- 11:15–11:50 — переїзд на автодром з метою перевірки готовності треку до випробувань.
- 11:55 — робота з колективом інженерів на автодромі.
- 12:25 — переїзд до головного офісу.
- 13:15–14:00 — обідня перерва.
- 14:10 — робота з вхідними та внутрішніми документами.
- 14:50 — прийом делегації японського автохолдингу «Mazda».
- 15:20 — заслуховування звіту відділу реалізації автомобільних аксесуарів.
- 15:45 — перегляд фільму з прихованою рекламою останньої моделі бізнес-седана «ES 350d».

17:05 — перерва на каву.

17:20–17:50 — обговорення якості прихованої реклами в кінострічці.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
 - А пів на третю
 - Б десять хвилин на другу
 - В вісім годин десять хвилин
 - Г за п'ятнадцять одинадцята
2. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
 - А шоста десять
 - Б десять хвилин шостої
 - В за десять хвилин шоста
 - Г десять хвилин по п'ятій
3. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
 - А без п'ятнадцяти чотири
 - Б чверть по одинадцятій
 - В за двадцять сьома
 - Г рівно восьма година
4. Порушено граматичну норму на позначення часу в рядку
 - А п'ять після чотирьох
 - Б за чверть сімнадцята
 - В п'ять по дев'ятій
 - Г пів на дванадцятю
5. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
 - А рівно двадцять одна година
 - Б за десять хвилин сімнадцять
 - В п'ятнадцять хвилин першої
 - Г двадцять хвилин по п'ятій
6. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
 - А без сімнадцяти вісімнадцята
 - Б двадцять після двадцятої
 - В рівно вісімнадцять годин
 - Г вісім хвилин по четвертій
7. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
 - А за чверть дванадцята
 - Б десять хвилин четвертої
 - В сім годин десять хвилин
 - Г без двадцяти хвилин перша
8. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» —
 - А п'ять годин дванадцять хвилин
 - Б п'ятнадцять по дванадцятій

- В без десяти хвилин друга
- Г пів дванадцятої

9. Помилку допущено в рядку

- А п'яте березня
- Б дев'яте люте
- В сьоме квітня
- Г восьме січня

10. Помилку допущено в рядку

- А четверте травня
- Б о сімнадцятій годині
- В за чверть одинадцята
- Г сім годин десять хвилин

6. Складіть діалог за однією з наведених ситуацій, використавши в репліках різні форми позначення часу (*по шість–вісім реплік від кожного учасника діалогу*). Запишіть діалог, інсценізуйте його в класі.

Ситуації:

- організація зустрічі делегації ровесників з Канади у вашій школі;
- проведення спортивних змагань між вашою й сусідньою школою;
- планування випускного вечора.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «З 1 до (чи по) 5 червня?» і перекажіть його.

З 1 до (чи по) 5 червня?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
у травні місяці
у двох тисяч сьомому році
у тисячу дев'ятсот сімнадцятому році
без десяти сім
п'ять хвилин шостої

ПРАВИЛЬНО
у травні
у дві тисячі сьомому році
у тисяча дев'ятсот сімнадцятому році
за десять сьома
п'ять хвилин на шосту

7. Складіть і запишіть графік свого дня, використавши різні форми позначення часу (*не менше десяти подій*). Позначення часу на письмі передайте словесно.

§ 15. ДІЄСЛОВО ТА ЙОГО ФОРМИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Світає. Хмариться. Дощить. І знову очікую сонце.

Світанок. Хмарність. Дощ. І знову очікування сонця.

- А.** Реченнями якої колонки передано картини природи й стан людини більш динамічно?
- Б.** Завдяки чому досягнуто такий ефект?

Дієсло́во — самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета й відповідає на питання *що робити? що робив? що робить? що робитиме?* та ін.: *жєврїти, мусив, підтанцює, чавитимє*. Найчастіше воно є присудком. Дієслово має **п'ять форм**: дві змінні (особове дієслово й дієприкметник) і три **незмінні** (інфінітив, дієприслівник і безособове дієслово).

Форма дієслова	Значення	Питання	Приклади
інфінітив (неозначена форма)	дія або стан предмета без вказівки на особу, рід, число, спосіб і час	<i>що робити? що зробити?</i>	<i>виконувати, розбити</i>
особове дієслово	дія або стан предмета	<i>що роблю? що робила? що робитимуть?</i>	<i>виконую, розбивала, виконуватимуть</i>
безособове дієслово	дія або стан предмета безвідносно до виконавця	<i>що відбувається? що зроблено?</i>	<i>світає, морозить, виконано, розбито</i>
дієприкметник	ознака предмета за його дією або станом	<i>який? яка? яке? які?</i>	<i>виконаний, розбитий</i>
дієприслівник	додаткова дія або стан предмета	<i>що роблячи? що зробивши?</i>	<i>виконуючи, розбивши</i>

Дієслова мають **вид** — **доконаний** (*що зробити?*) і **недоконаний** (*що робити?*).

Особові дієслова бувають **дійсного способу** (мають час — теперішній, минулий, майбутній), **умовного** (їх уживають з частками *б* і *би*) і **наказового**. Вони змінюються за **особами** (1-а, 2-а, 3-я особи) і **числами** (однина, множина). У формі однини минулого часу можна визначити **рід**.

Дієприкметники бувають **активні** й **пасивні**, теперішнього й минулого часу. Вони змінюються за родами, числами й відмінками, як прикметники.

Розрізняють безособові дієслова й безособові форми на **-но, -то**.

Безособові дієслова позначають стан людини чи природи (*світає, нудить*), а **безособові форми** на **-но, -то** — результат дії або дію без вказівки на виконавця (*зруйновано, розбито*).

2. Знайдіть дієслова й визначте форму кожного з них.

Читати, читання, прочитавши, читаний, читаю, прочитано; збайдужілий, байдуже, байдужіти, байдужий, байдужітимеш; морозить, морозно, заморозити, мороз, заморожено, заморозивши, морожений; дрібний, подрібнено, дрібно, дріботіти, подріботівши, дріботіння; світати, освітлення, світити, освітлено, засвітивши, світиш, світло.

3. Випишіть дієслівні форми в три колонки: 1) особові форми; 2) інфінітиви; 3) дієприкметники; 4) безособові дієслова та форми на **-но, -то**; 5) дієприслівники.

Тішишся, дратувати, наливаючи, опиратися, дарований, естетизуючи, асимілювали, нудить, баламутити, екзаменований, марнуй, ремствувати, анульовано, мешкавши, економити, аналізуючи, світає.

• З перших букв виписаних форм дієслова складіть приказку.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Дедукція

Якось Конан Дойл, прибувши до Парижа, узяв кеб від вокзалу до готелю. Сплативши за проїзд, письменник почув від візника: «Дякую, пане Конан Дойл».

— Звідки ви знаєте, хто я? — спитав із великим здивуванням письменник.

— Бачите, пане, — відповів візник, — у газетах писали, що ви приїдете в Париж з півдня Франції. З вашого одягу, особливо з капелюха, і парасолі можна зробити висновок, що ви — англієць. Ці деталі допомогли мені здогадатися, що ви, імовірно, пан Артур Конан Дойл.

— Чудово! Чудово! — сказав письменник. — Ви проаналізували факти цілком правильно, хоча їх у вас було так небагато! Хороша робота!

— Еге ж, — сказав візник. — Ваше ім'я написано на дорожніх сумках. Цей факт теж допоміг.

А. Випишіть дієслова в поданій послідовності.

Особові дієслова:

Інфінітиви:

Безособові дієслова та форми на *-но*, *-то*:

Дієприкметники:

Дієприслівники:

Б. Об'єднавшись у групу з трьох осіб, перекажіть текст за ролями (оповідач, візник, Артур Конан Дойл).

Кеб — найманий екіпаж на кінній тязі, поширений здебільшого у Великій Британії в XVII–XIX ст. Нині кебом називають таксі.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише дієслова записано в рядку
 - А опитаний, працюючий, затертий
 - Б пакувати, перемолоти, поліглоти
 - В занепокоював, переклав, анклав
 - Г бувало, підхопило, запровадило
2. Лише змінні форми дієслова записано в рядку
 - А ототожнюю, писаний, побачивши
 - Б удавана, упорядковано, позичаєш
 - В запитують, нерозмите, аналізуємо
 - Г ускладнюєте, відсторонений, дати
3. Лише незмінні форми дієслова записано в рядку
 - А розпочати, надівши, заклопотане
 - Б закинути, виникаючи, поранено
 - В оголосити, уздрівши, узгоджую
 - Г звабити, загортаючи, смажений
4. Лише дієприкметники записано в рядку
 - А мовлений, чаруючий, записано
 - Б занепокоєний, працююча, опале
 - В засвоєне, оздоблено, переварена
 - Г мотивуючий, обважніла, розколото
5. Лише дієслова дійсного способу записано в рядку
 - А вивчили, замовили б, гратимеш
 - Б вишиваю, озвучуй, застерігала
 - В молитимуся, будьмо, очікуєш
 - Г буду спати, утнула, запиваю
6. Лише дієслова доконаного виду записано в рядку
 - А дати, перемогти, зміцнювати
 - Б змити, мовити, розмалювати
 - В сходяв, усвідомила, читатиме
 - Г запасся, увібгає, розмалювала

7. Установіть відповідність.

Форма дієслова

- 1 інфінітив
- 2 дієприслівник
- 3 дієприкметник
- 4 безособове дієслово

Приклад

- А знежирений
- Б занедбавши
- В завойовують
- Г збожеволіти
- Д мрячить

8. Установіть відповідність.

Форма дієслова

- 1 дієприкметник
- 2 дієприслівник
- 3 особове дієслово
- 4 безособова форма

Приклад

- А загорнувши
- Б розміновано
- В поширювати
- Г захоплюєшся
- Д гаптований

9. Установіть відповідність.

Член речення

- 1 підмет
- 2 додаток
- 3 обставина
- 4 означення

Приклад (виділене слово)

- А *Несказане* лишилось неказаним.
- Б Дай хоч на мить забути слово «*мушу*».
- В *Дивлюся* я в кривавий ваш туман... .
- Г *Любить* людей мене навчила мати.
- Д *Натомившись*, сонце сіло спочивать.

10. Установіть відповідність.

Член речення

- 1 підмет
- 2 присудок
- 3 обставина
- 4 означення

Приклад (виділене слово)

- А Осінь сіла *відпочити*.
- Б *Може*, це біль наш, а може, вина... .
- В *Любити* — прекрасне людське почуття.
- Г Бажання *жити* природне для людини.
- Д Бібліотека Ярослава Мудрого досі *не знайдена*.

6. Розгляньте світлини, прочитайте коментар і виконайте завдання.

Коментар. Це графіті англійського художника Бенксі. Цим зображенням він порушив проблему індустріалізації міст. Коли розглядаємо першу світлину, то складається враження, що хлопчик ловить сніг, який падає з неба. Але якщо зазирнути за ріг (*світлина праворуч*),

то стає зрозуміло, що то попів від багаття в контейнері. Робота створена в індустріальному районі Уельса, неподалік від одного з найбільших у Європі сталеливарних заводів.

- А. Напишіть вільне есе на екологічну тему, порушену художником Бенксі.
- Б. Використайте різні форми дієслів.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Принести́, віднести́, кажу́, люблю́, закінчи́ти.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
влучний вираз
виписка з протоколу
завідувач відділом
п'ять гривен
золоті колосся

ПРАВИЛЬНО
влучний вислів
витяг із протоколу
завідувач відділу
п'ять гривень
золоте колосся

- 7. Прочитайте текст і виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

Композитор Петро Чайковський приїхав до Одеси де вперше було поставлено його оперу «Пікова дама». Саме тоді в театрі драми виступали українські актори і серед них Марія Заньковецька давнім прихильником якої був композитор. Коли закінчилася «Пікова дама» актриса піднесла Чайковському лавровий вінок з написом «Безсмертному від смертної». Вражений її увагою Петро Ілліч захотів віддячити їй. На другий день відвідавши виставу за участю Заньковецької він теж підніс їй лавровий вінок з написом «Безсмертній від смертного» (З книжки «Цікаві бувальщини»).

Петро Чайковський

Марія Заньковецька

- А. Перепишіть текст, розставивши розділові знаки.
- Б. Визначте синтаксичну роль усіх дієслів і відповідно їх підкресліть.
- В. Визначте й надпишіть форми дієслів.

§ 16. ДІЄСЛІВНІ ЗАКІНЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте уривок з пісні та виконайте завдання.

І я б не боявся, та ти наступаєш,
Та ти наступаєш, ти на бордаж.
Мені би мовчати, але ти все знаєш.
Мені би тікати, але ж ти не даш.

С. Вакарчук

- А. Знайдіть граматичну помилку у вживанні дієслова.
Б. Цю помилку, на вашу думку, допущено свідомо (з метою римування) чи через незнання морфологічних норм української мови?

Особові дієслова змінюються за особами й числами. Особові закінчення залежать від дієвідміни. Є два способи визначення дієвідміни.

I. За формою 3-ї особи множини (*вони що (з)роблять?*)

I дієвідміна	II дієвідміна
-уть (-ють) → -е- (-є-)	-ать (-ять) → -и- (-ї-)
<i>пишеш, бо пишуть</i>	<i>спимо, бо сплять</i>

Якщо, поставивши дієслово в третю особу множини, ви вагаєтеся щодо закінчення (наприклад, *борються* чи *бoryтьcя*), то треба перейти до другого способу визначення дієвідміни.

II. За основою інфінітива (*що (з)робити?*)

Щоб визначити дієвідміну, треба з'ясувати, який суфікс стоїть перед **-ти** в інфінітиві, а також випадає він чи ні в першій особі однини. Радимо застосовувати поданий алгоритм.

Наприклад, у слові *закінчити* перед суфіксом **-ти** стоїть суфікс **-и-**, що в 1-й особі однини випадає (*закінчую*), отже, це дієслово II дієвідміни: *закінчиш, закінчать*.

Дієслово *боротися* належить до I дієвідміни, бо перед **-ти** стоїть **-о-**, а не один із наведених в алгоритмі суфіксів.

Дієслово *шити* належить до I дієвідміни, бо перед суфіксом **-ти** стоїть **-и-**, що в 1-й особі однини не випадає (*шию*).

Винятки: I дієвідміна: *хотіти, соніти, гудіти, ревіти, іржати*
II дієвідміна: *боятися, стояти, бігти, спати*

Визначаючи дієвідміну, зважайте на вид дієслова: *закінчувати* — I дієвідміна, бо суфікс **-а-** стоїть не після шиплячого (*закінчуєш, закінчують*); *закінчити* — II дієвідміна, бо перед **-ти** стоїть випадне **-и-** (*закінчуєш, закінчують*).

Дієслова *дати, їсти* й *...повідати* (*розповідати, відповідати, доповідати...*) не належать до дієвідмін і відмінюються своєрідно.

	Однина			Множина		
1-а ос.	<i>дам</i>	<i>їм</i>	<i>відповім</i>	<i>дамо</i>	<i>їмо</i>	<i>відповімо</i>
2-а ос.	<i>даси</i>	<i>їси</i>	<i>відповіси</i>	<i>дасте</i>	<i>їсте</i>	<i>відповісте</i>
3-я ос.	<i>дасть</i>	<i>їсть</i>	<i>відповість</i>	<i>дадуть</i>	<i>їдять</i>	<i>відповідять</i>

Дієслово *бути* в усіх особах теперішнього часу має форму **є**.

Дієслова на **-вісти** без префікса не вживають. У сучасній мові форми *доповідять, розповідять, відповідять* використовують рідко. Частіше вживають описові форми *дадуть відповідь, зроблять доповідь, розкажуть*.

2. Прочитайте слова, вибравши з дужок потрібну літеру. Обґрунтуйте свій вибір (*усно*).

Лет(е, и)мо, роб(е, и)мо, чу(є, ї)мо, мел(е, и)мо, бач(е, и)мо, гри(є, ї)мо, люб(е, и)мо, свар(е, и)мося, витира(є, ї)мо, сход(е, и)мо, зійд(е, и)мо, їд(е, и)мо, чу(є, ї)мо, ліку(є, ї)мо, чату(є, ї)мо, сто(є, ї)мо, біж(е, и)мо, хвал(е, и)мо, перепиту(є, ї)мо, бо(є, ї)мося.

ЗАУВАЖТЕ!

Типовою помилкою є написання дієслова *сипеш* (інфінітив — *сипати*). Літера **л** з'являється в усіх особових формах теперішнього часу: *сиплю, сиплемо, сиплеш, сиплете, сипле, сиплють*.

3. Визначивши дієвідміну дієслів за основою 3-ї особи множини, уставте пропущені літери й запишіть слова у дві колонки: 1) з пропущеними **е (є)**; 2) з пропущеними **и (ї)**.

Лисні..мо, плат..мо, ід..мо, стиска..мо, омива..мо, іскр..мося, світ..мо, вечере..мо, налагод..мо, апробу..мо, яч..мо.

• З перших букв вписаних слів складіть назву драматичного твору української літератури.

Лисніти — блищати своєрідним лиском (про начищену, лаковану, змащену або натерту поверхню).

Ячати — жалібно кричати, квилити (про птахів, переважно лебедів).

- 4.** Визначте дієвідміну дієслів за основою інфінітива й запишіть їх у дві колонки: 1) I дієвідміна; 2) II дієвідміна.

Звати, спати, аналізувати, лікувати, оголити, іржати, мочити, займати, наближати, калічити, ясніти, отруїти, колоти.

- З перших букв вписаних слів складіть прізвиська історичних героїв.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

- До I дієвідміни належить слово варіанта

А мити	В лагодити
Б точити	Г морочити
- До II дієвідміни належить дієслово варіанта

А краяти	В напувати
Б стелити	Г очікувати
- Закінчення **-уть (-ють)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А жити, полоти
Б сіяти, мочити
В рити, мовчати
Г синіти, чавити
- Закінчення **-уть (-ють)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А гаптувати, бачити
Б рясніти, боятися
В лікувати, хотіти
Г бажати, бігти
- Закінчення **-ать (-ять)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А молитися, гудіти
Б мислити, слати
В чавити, стригти
Г поїти, роїтися
- Закінчення **-ать (-ять)** у 3-й особі множини мають обидва дієслова рядка

А причаїтися, цокотати
Б цокотіти, дзвонити
В заздрити, заревіти
Г завалити, пороти
- Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено в рядку

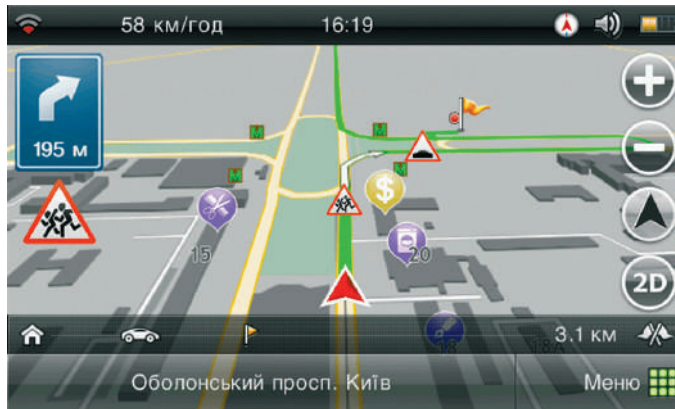
А миються, гоються
Б сиплеш, торгуєш
В маримо, варимо
Г славлять, радять
- Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено у варіанті

А пишемо, сопемо	В водять, родять
Б малюють, кроють	Г носиш, пестиш

9. Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено у варіанті
А бояться, боряться	В летимо, мостимо
Б аналізуєш, торгуєш	Г печуть, товчуть
10. Помилку в написанні дієслівного закінчення допущено у варіанті
А сіють, знають	В ідемо, ростемо
Б ділять, колять	Г перенесиш, косиш

6. Детально опишіть шлях від дому до школи, використовуючи дієслова теперішнього часу у формі 2-ї особи множини (*Ви виходите з дому, відразу повертаєте ліворуч, ідете прямо приблизно 200 метрів...*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Вісіти, за́стібка, завда́ння, експе́рт, ерети́к.

Б. Перегляньте експрес-урок «Як правильно називати товари б/у?» і перекажіть його.

Як правильно називати товари б/у?

7. Перепишіть речення, уставивши пропущені літери.

1. Що посі..ш, те й пожнеш (*Нар. тв.*). 2. Куди страшніша ворога байдужість тих, заради кого бор..шся (*О. Бондарчук*). 3. Ти зна..ш, що ти — людина? (*В. Симоненко*) 4. Любая, милая, чи засмучена ти ход..ш, чи налита щастям вкрай. 5. Ви зна..те, як липа шелестить?.. (*П. Тичина*). 6. Бач..ш: між трав зелених, як грудочки, пташата (*В. Підпалій*). 7. Чого ви гуд..те так грізно? До моря, знаєте, вам зась! (*І. Котляревський*). 8. Якщо ви хоч..те від серця полюбити, навчіться спершу від душі прощати (*протоіерей Роман*). 9. Сто..мо, біж..мо, лет..мо — і усе це на місці (*Ю. Іздрик*). 10. Ми не тон..мо в воді, бо звичайні жолуді (*О. Радченко*). 11. Не можу забути! Не го..ться рана! (*І. Франко*).

А. Підкресліть граматичні основи.

Б. Знайдіть односкладні речення, визначте вид кожного з них, надпишіть його над відповідним реченням.

§ 17. НАКАЗОВИЙ СПОСІБ ДІЄСЛОВА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте уривки з пісень і виконайте завдання.

Давай виключим світло і будем мовчати
Про то, що не можна словами сказати (А. Кузьменко).

Давай поговорим як слід, поставим у небі свій слід,
Давай поговорим на чистоту... (гурт «Антитіла»).

Давай без сліз завершимо любов,
Без зайвих слів, образ і звинувачень... (А. Підлужний).

- A. Знайдіть порушення морфологічної норми, що повторюється в кожному з наведених уривків.
- B. Опрацювавши теоретичний матеріал, з'ясуйте, чи правильно ви виконали завдання.

Наказовий спосіб дієслова

За допомогою форм наказового способу дієслів спонукають до дії: просять, наказують, благають, примушують та ін.

Форми наказового способу дієслів мають такі закінчення:

	Однина	Множина
1-а ос.	—	-мо, -імо: <i>ріжмо, робімо</i>
2-а ос.	-Ø, -и: <i>ріж, роби</i>	-те, -іть або -іте: <i>ріжте, робіть</i> або <i>робіте</i>
3-я ос.	хай ...-е (-є), -ить: <i>хай ріже, хай робить</i>	хай ... -уть (-ють), -ать (-ять): <i>хай ріжуть, хай роблять</i>

Деякі дієслова наказового способу мають паралельні форми: *кресли* — *кресь*, *визнач* — *визначи*, *визначте* — *визначіть*, *підтвердьте* — *підтвердіть*.

Для творення дієслів наказового способу 1-ї особи множини використовують також суфікси **-мо, -імо:** *ходімо, робімо, везімо*. Але ці форми мають розмовний характер, їхнє вживання обмежене усним розмовним стилем.

Від дієслів доконаного виду *відповісти, доповісти, переповісти* і под. наказовий спосіб не утворюють. Спонукування до дії в такому разі передають формами недоконаного виду: *відповідай, доповідай, переповідай* і под.

Використання часток **давай, давайте** для творення форм наказового способу (*давай різати, давайте робити*) **не відповідає** літературній нормі.

У формі 2-ї особи множини паралельно із закінченням **-іть** можна вживати й закінчення **-іте** (воно хоч і рідше вживане, але нормативне): *ходіть* — *ходіте*, *несіть* — *несіте*, *любіть* — *любіте*, *окропіть* — *окропіте*.

Іноді один спосіб дієслова вживають у значенні іншого, наприклад: *Чи не допоміг би ти мені виконати завдання?* (умовний спосіб у значенні наказового). У значенні наказового способу може бути й інфінітив, наприклад: *Стояти струнко!*

- 2.** Утворіть усі можливі форми наказового способу від поданих слів.

Бачитися, кувхарити, підтвердити, повідомити, підсилити, помовчати.

Зразок. Варити.

1-а ос. — варімо;

2-а ос. — вари; варіть, варіте;

3-я ос. — хай варить, хай варять.

- 3.** Знайдіть речення, у яких інфінітив або умовний спосіб дієслова вжито в значенні наказового способу.

1. Якби мені черевики, то пішла б я на музики (*Т. Шевченко*). 2. Любов відкрити важче, ніж Америку (*Л. Костенко*). 3. Писати тільки правду! Не зраджувати її ні за яких обставин (*О. Довженко*). 4. Кудись у далеч невідому отак злетіла б з журавлями (*О. Лятуринська*). 5. Назавжди викреслити б війну з життя людини (*І. Ле*). 6. І все на світі треба пережити (*Л. Костенко*). 7. Таточку, голубчику, Ви б краще лежали (*І. Тобілевич*). 8. Стояти! Ні на мить не присідати! (*І. Кужіль*). 9. Відпросився б ти в командира, прийшов би до мене хоч на часину (*О. Гончар*).

- 4.** Пригадайте основні випадки уподібнення приголосних звуків і виконайте завдання.

жц [з'ц']	щц [с'ц']	шся [с':а]	ться [ц':а]	тч [ч:]
-----------	-----------	------------	-------------	---------

- А.** Запишіть фонетичну транскрипцію слів *книжці, флешці, грієшся, сміються, вітчим*.
- Б.** Доберіть до кожного з цих слів по одному прикладу з таким самим уподібненням приголосних. Запишіть їх і затранскрибуйте.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

1. Лише дієслова у формі наказового способу записано в рядку

- А** пам'ятаймо, зважимо, граймо
Б забудьмо, знаймо, читаємо
В літаймо, звикаймо, робімо
Г ріжмо, миймо, шукаємо

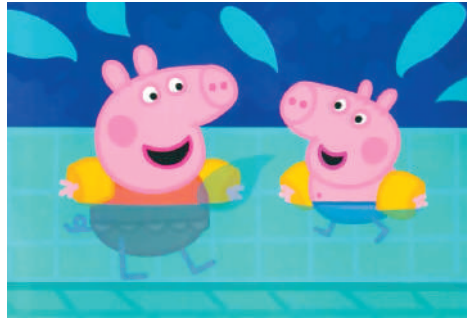
2. Лише дієслова у формі наказового способу записано в рядку

- А** повір, надихаймо, стояти
Б іди, відновлюймо, ллемо
В хай чують, їжмо, зробіте
Г устигаймо, спіть, мовчати

3. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А застерегти — застережімо
 - Б купувати — купуйте
 - В ходити — ходімте
 - Г пливти — пливімо
4. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А зберегти — збережемо
 - Б дивитися — дивімося
 - В грітися — гріймося
 - Г варити — варімо
5. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А надавати — надай
 - Б почепити — почепи
 - В натиснути — натисни
 - Г підкреслити — підкресли
6. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А давай усміхатися
 - Б хай усміхається
 - В усміхнімося
 - Г усміхніться
7. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А живіть
 - Б живіте
 - В хай живуть
 - Г треба жити
8. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А кричати
 - Б кричімо
 - В крикни
 - Г кричіть
9. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А давай
 - Б дайте
 - В даймо
 - Г даси
10. Правильно утворено форму наказового способу дієслова в рядку
- А переназвіте
 - Б розвиваємо
 - В треба почекати
 - Г хай скаженіють

6. Напишіть інструкцію, як поводитися в басейні, використавши в ній дієслова наказового способу в 2-й особі множини (*не ходіть, не залишайте, робіть* і под.). В інструкції треба викласти правила щодо дотримання санітарно-гігієнічних вимог, техніки безпеки тощо (*не менше десяти пунктів*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «*Пішли в кіно чи ходімо?*» і розкажіть, які помилки допустила телеведуча.

Пішли в кіно чи ходімо?

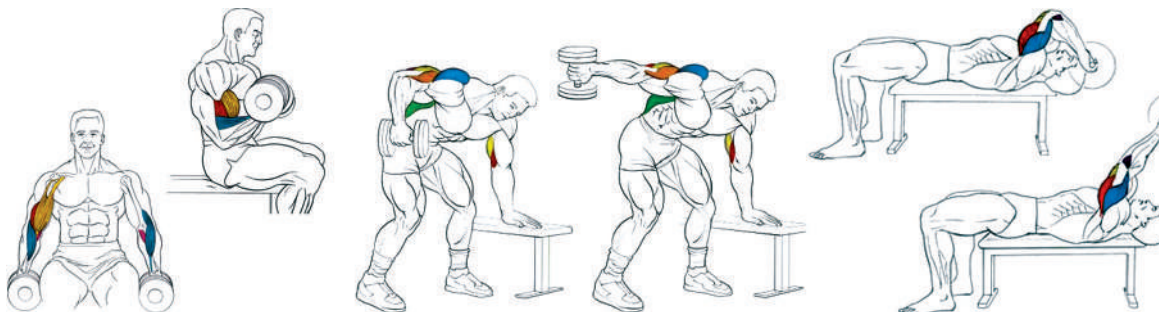
- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
вірна смерть
глуха ніч
довга перерва
слідуючого дня
учбовий процес

ПРАВИЛЬНО
неминуча смерть
глупа ніч
тривала перерва
наступного дня
навчальний процес

7. Письмово прокоментуйте зображений комплекс вправ, використавши дієслова наказового способу у формі 2-ї особи множини (*зігніть, поверніть, згинайте, повертайте* і под.).

§ 18. АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Головуючий на зборах наголосив на тому, що домінуючим у цій справі має бути положення діючого, а не бувшого законодавства.

Голова зборів наголосив на тому, що основним у цій справі має бути положення чинного, а не колишнього законодавства.

- А.** У якому реченні вжито неприродні для української мови слова?
Б. Якою дієслівною формою вони є?

Активні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку виконує сам предмет: *киплячий* (суп), *зеленіючий* (гай), *опале* (листя). Активні дієприкметники теперішнього часу утворюють за допомогою суфіксів **-уч-** (**-юч-**), **-ач-** (**-яч-**), а минулого часу — за допомогою суфікса **-л-**.

Пасивні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку хтось виконує над предметом: *написаний* (сестрою), *здійснений* (мною), *розбитий* (вітром). Їх утворюють за допомогою суфіксів **-н-**, **-ен-**, **-т-**.

Активних дієприкметників теперішнього часу в українській мові мало, їх здебільшого вживають у наукових текстах (як терміни): *лежачі хворі*, *блукаючий нерв*, а також у художньому стилі: *синіючі далі*, *зеленіючі гаї*. Форм типу *ідучий*, *бігучий*, *кричачий*, *говорячий* в українській мові немає. Дієприкметники *танцюючий*, *пануючий*, *навчаючий* і под. використовують у сучасній мові обмежено. Замість них треба вживати:

- **іменник:** *початківець*, *працівник* (не *початкуючий*, не *працюючий*);
- **іменник-прикладку:** *команда-лідер* (не *лідуюча команда*);
- **прикметник:** *охочий*, *розвивальний* (не *бажаючий*, не *розвиваючий*);
- **прійменниково-іменникову сполуку:** *місця для сидіння* (не *сидячі місця*);
- **пасивний дієприкметник:** *приспана красуня* (не *спляча красуня*);
- **дієприкметник минулого часу з префіксом *напів-*:** *напівзниклі рептилії* (не *зникаючі рептилії*);
- **описову конструкцію (підрядне речення):** *той, що йде*; *той, що біжить* (не *ідучий*, не *біжучий*);
- **синонім:** *сучасні проблеми* (не *існуючі проблеми*);
- **іменник у формі родового відмінка:** *лампа енергозберігання* (не *енергозберігаюча лампа*);
- **словосполучення з відповідним змістом:** *з любов'ю до вас* (не *люблячий вас*);
- **усунення зайвого активного дієприкметника:** *постійна комісія* (не *постійно діюча комісія*).

Це основні способи заміщення активних дієприкметників теперішнього часу, хоча науковці налічують їх понад 20.

В українській мові є окремі дієприкметники на **-учий (-ючий)**, **-ачий (-ячий)**, що стали прикметниками, тобто вказують на постійну ознаку: *під лежачий камінь вода не тече; лежачого не б'ють*, **АЛЕ**: *кішка, що лежить на канаті (не лежача на канаті кішка)*.

2. Випишіть пасивні дієприкметники.

Ідентифікований, киплячий, обвислий, укритий, палаючий, в'янучий, асимільований, квітнучий, нагрітий, змарнілий, грітий, озброєний, ношений, осиротілий, третій, осілий, анульований.

- З перших букв вписаних дієприкметників складіть ім'я й прізвище історичного героя.

ЗАУВАЖТЕ!

Дієприкметників на **-учий (-ючий)**, **-ачий (-ячий)**, що стали прикметниками, небагато: *співучий* (співучий народ), *живучий* (живуча істота), *родючий* (родючий ґрунт), *палючий* (палюче сонце), *кусючий* (кусюча муха), *лежачий* (лежачий камінь), *ходячий* (ходячий анекдот), *зрячий* (зряча людина), *терплячий* (терплячий чоловік).

3. Прочитайте словосполучення й виконайте завдання.

Годуюча мама, миючі засоби, комплектуючі деталі, хвилююча зустріч, пануюча ідея, навчальний комплекс, освіжуючий напій, знеболюючий засіб, плачуча дитина, діючий закон, радіюча дівчина, вимираючий вид, радіючий учень, оточуючі люди, розвиваюча країна, керуючий колективом, створюючий проблеми, завершуючий етап, правлячі кола, слідуюча зупинка.

- Замініть активні дієприкметники на природні відповідники, скориставшись способами заміни, що викладені в теоретичній частині.
- З п'ятьма відредагованими словосполученнями складіть і запишіть речення.

4. Пригадайте основні випадки уподібнення приголосних звуків і виконайте завдання.

чц [ц':] сш [ш:] зж [ж:] гл. дзв. → дзв. дзв.

- Запишіть фонетичну транскрипцію слів *масштаб*, *боротьба*, *безжальний*, *качці*.
- Доберіть до кожного з цих слів по одному прикладу з таким самим уподібненням приголосних. Запишіть їх і затранскрибуйте.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Лише пасивні дієприкметники записано в рядку

- колотий, замордований, осиротілий
- здійснений, танцюючий, перебитий
- усвідомлений, закритий, випраний
- замусолений, опалий, розвинутий

2. Лише пасивні дієприкметники записано в рядку
 - А розбуджений, розкритий, знаний
 - Б прибраний, навислий, затертий
 - В замерзлий, варений, названий
 - Г уживаний, потемнілий, битий
3. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
 - А слідуюча станція
 - Б бувший педагог
 - В кусюча комаха
 - Г пануючі настрої
4. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
 - А радіючі баскетболісти
 - Б розвиваюче навчання
 - В лежачий камінь
 - Г миючі шпалери
5. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
 - А спляча красуня
 - Б лежача книжка
 - В родюча земля
 - Г зникаючі види
6. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
 - А мандруючий сюжет
 - Б захоплююча історія
 - В бажаючі відпочити
 - Г палюче проміння
7. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
 - А оточуюче середовище
 - Б мандруючий сюжет
 - В відстаючий студент
 - Г терпляча людина
8. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення у варіанті
 - А живуча риба
 - Б діючий закон
 - В існуючі проблеми
 - Г ходяча енциклопедія
9. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення в рядку
 - А співучий рід
 - Б стоячі пасажири
 - В лідируюча компанія
 - Г головуючий на зборах
10. **НЕ ПОТРЕБУЄ** редагування словосполучення в рядку
 - А подорожуючі спортсмени
 - Б початкуючий журналіст
 - В конкуруючі колективи
 - Г плакуча верба

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

— У чому секрет Вашого успіху? — запитав журналіст успішного підприємця. — Я розумію, що це довга розмова, але якщо коротко.

- Я можу відповісти двома словами.
- Усього двома словами? І якими ж?
- Вірні рішення.

